

ÇÜTAM-KEK

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ KÜLTÜR EVİ KONUŞMALARI

Cilt 3, Sayı 2
Aralık 2020

ÇÜTAM

Kültür Evi Konuşmaları Dergisi

Aralık 2020

Cilt 3, Sayı 2

İmtiyaz Sahibi

(Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Adına)

Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK

Editör

Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK

Editör Yardımcısı

Nevin MAZMAN - Ahmet AKBAŞ

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Kültür Evi Konuşmaları (ÇÜTAM-KEK) Dergisi, ÇÜTAM Kültür Evi etkinlikleri kapsamında hem akademi dünyasına hem de genel okura yönelik sunulan konferansların tam metinlerinin yılda iki sayı hâlinde yayımlandığı bir dergidir.

Yazışma Adresi: Çukurova Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi Binası, Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 01330 Balcalı, Sarıçam / Adana.

Telefon: 0322-3387118 / 0322-3386084 Dâhili: 2693

İnternet Sayfası: <http://turkoloji.cu.edu.tr/>

E-posta: cutam@cu.edu.tr / cutam2017@gmail.com

E-ISSN: 2651-4133

Facebook: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi

Twitter: Ç.Ü. Türkoloji Araştırmaları Merkezi

Instagram: cutam1996

YouTube: ÇÜ Türkoloji Araştırmaları Merkezi

Değerli okurlar,

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi (ÇÜTAM) Türk edebiyatı, Türk dili, lehçeleri ve ağızları, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları, Türk tarihi, Türk sanatı, halk kültürü alanlarında araştırma ve uygulama çalışmalarını planlamak, bu çalışmalarda işbirliği sağlamak ve yürütmek üzere 1996 yılında kurulmuştu. Kuruluşundan başlayarak değişik etkinlikleri olan Merkezimizin 2002 yılından 2015 yılına değin öncelikli olarak ağırlık verdiği çalışma alanı, Türkolojide ihtiyaç duyulan bir makale veritabanı oluşturmaktır. Bu doğrultuda yürütülen çalışmalarla makale veritabanı yayınlamamız bugün Türkiye’de ve dünyada internet başvuru kaynağı olarak önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır. Merkezimizin 2015 yılında başlayan ÇÜTAM Makale Veri Tabanı yayını devam etmektedir.

2016’dan bu yana yayımlanan Merkezimizin bilimsel dergisi ÇÜTAD ULAKBİM TR-DİZİN’de taranmaktadır. Bunların yanı sıra, Üniversitenin bilgisini şehre taşıma görevini, bilimle kültürün birbirini tamamlaması gereği ile bilginin paylaşılmasını önemseyen Merkezimiz, halka açık haftalık konuşma etkinliklerini başlatmış ve sürdürmektedir. Merkezimize tahsis edilen ATO Kısacıkzade Konağı’nda 9 Haziran 2015’te başlayan ve bu güne ulaşan her Çarşamba ÇÜTAM Kültür Evi Konuşmaları, Adana bilim ve kültür hayatına katılmıştır. Aralık 2020 tarihi itibarıyla bu konuşmaların sayısı 199’a ulaşmıştır. ÇÜTAM Kültür Evindeki konuşmalar, küresel salgın dolayısıyla çevrimiçi konuşmalar olarak Nisan ayından itibaren cutam1996 Instagram adresimizden sürdürülmektedir. ÇÜTAM Kültür Evi Uzaktan Konuşmalarıyla 2021’e 200. konuşma ile girecek olmanın mutluluğunu taşıyoruz. Kültür Evi etkinlikleri kapsamında hem akademi dünyasına hem de genel okura yönelik yapılan bu konuşmaların kayıtları Instagram hesabımızdan izlenebilmektedir. Bunun yanı sıra yazılı metinlerini de <http://turkoloji.cu.edu.tr/> adresinden yılda iki sayı hâlinde e- dergi olarak yayımlamaya devam etmekteyiz.

ÇÜTAM-KEK Dergisi’nin yayına hazırladığımız bu sayısında, yaptıkları konuşmaların yazılı metinleriyle Lindita Xhanari Latifi, Feyza Altınkamış ve Dilek Ergönenç yer almaktadırlar. Merkezimize katkıda bulunan yazarlarımıza ve onları ilgiyle takip eden ÇÜTAM katılımcılarına destekleri için teşekkürlerimizi sunarız.

ÇÜTAM veri tabanına ve diğer hizmetlerimize <http://turkoloji.cu.edu.tr/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Merkezimizin bilimsel ve akademik dergisi olan ÇÜTAD’a da aşağıdaki bağlantı adresinden erişebilirsiniz: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cutad>

2021 Haziran sayımızda buluşmak üzere...

Ayşehan Deniz ABİK

İÇİNDEKİLER

*Balkan Dillerinde ve Özellikle Arnavutçada
Türkçenin Etkisi* 66-83

Lindita Xhanari Latifi

*Belçika'da (Flaman Bölgesi'nde Türkçenin
Ana Dili ve Yabancı Dil Olarak Öğretimi* 84-87

Feyza Altınkamış

*Köy Enstitüleri ve Enstitülerin Fikir Babası
İsmail Hakkı Tonguç Üzerine* 88-102

Dilek Ergönenc

ÇÜTAM Kültür Evi Uzaktan Konuşmaları**(Haziran – Aralık 2020)**

Dr. Ayla Hafız Küçükusta, Balkanlara Dair, 17 Haziran 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Doç. Dr. Sadık Erol Er, Fernando Pessoa'da Felsefi Bir Problem Olarak Huzursuzluk ve Can Sıkıntısı, 24 Haziran 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel, Türk Dünyasında Manevi Uyanışın Şiirle Terennümü, 1 Temmuz 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Öğr. Gör. Dr. Özlem Uslu, Çağdaş Müzecilik Anlayışı ve Küresel Salgın Sürecinde Sanal Müzelerin Artan Önemi, 8 Temmuz 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Cem Sarıca, Dünya Enerji Kullanımına Tarihsel Bir Bakış, 22 Temmuz 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Doç. Dr. Yusuf Ziya Halefoğlu, Belirsizlikler İçinde Çevik Liderlik, 29 Temmuz 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Yuu Kurıbayashi, Japonya'da Türk Dilleri Çalışmaları ve Türkler, 12 Ağustos 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Mehmet Cihan Yavuz, Marka Kent Stratejisi ve Paydaş İşbirliği, 19 Ağustos 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Hülya Argunşah, Ölümünün 100. Yılında Ömer Seyfettin, 7 Ekim 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Ali Duymaz, Halk Hikâyeleri ve Kerem ile Aslı, 14 Ekim 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya, Klasik Türk Şairlerinin Şiire Bakışları - Tarzlar, Üsluplar, Modalar, 21 Ekim 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Doç. Dr. Feyza Altinkamış, Belçika'da Türkçenin Ana Dili ve Yabancı Dil Olarak Öğretimi, 28 Ekim 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Asiye Mevhibe Coşar, Dil ve Cinsiyet, 4 Kasım 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Nevzat Özkan, Gagavuz Türkleri - Dil ve Kültür, 11 Kasım 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Feyzi Ersoy, Türk-Moğol Dil İlişkileri Üzerine, 18 Kasım 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Azmi Yalçın, Motivasyon Konusunda Doğrular ve Yanlışlar, 25 Kasım 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Doç. Dr. Minara Aliyeva Çınar, Ahıska Türkleri, 2 Aralık 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Mustafa Argunşah, Gerçek Tarihi Kıpçak Türkçesi Hangisidir? 9 Aralık 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Lindita Xhanari Latifi, Balkan Dillerinde ve Özellikle Arnavutçada Türkçenin Etkisi, 16 Aralık 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Prof. Dr. Beyhan Kanter, Kemalettin Tuğcu Romanlarında Sosyal Tenkit, 23 Aralık 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

Dr. Öğr. Üyesi Cem Yılmaz Budan, Edebiyatçı Perspektifinden Türkiye’de Edebiyat – Sinema İlişkisi, 30 Aralık 2020, Saat 15.30, Uzaktan Konuşma (Canlı Yayın).

LİNDİTA XHANARİ LATİFİ***BALLKAN DİLLERİNDE VE ÖZELLİKLE
ARNAVUTÇADA TÜRKÇENİN ETKİSİ¹****Giriş**

Türkçe, Balkan ülkeleri için çok önemli bir dildir. Bu ehemmiyet hem ortak tarihi, hem de mevcut durumundan kaynaklanıyor. Balkan dilleri üzerinde gerçekler nasıl? Birbirinden farklı olan bu diller bir noktada birleşirler: Osmanlı Türkçesinden bu dillere giren binlerce sözcük bulunuyor, ve bunun yanında halklarımızın beraber kullandığı ve Osmanlı Türkçesinin bu halklara on binlerce deyim ve milli kültürünün ifadeleridir. Balkan dilleri yaşayan canlı bir laboratuvarıdır, üzerinde sonsuzca araştırma ve çalışma yapılabilir; Balkan, Türkiye ve hatta Avrupa için tarihi değerleri olan sonuçlar ortaya çıkabilir.

Türkçe, Balkan dillerinin sözlüklerinin zenginleşmesinde beş yüzyıl boyunca en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Bölgedeki coğrafi uzaklıkların olmaması, komşuluk ilişkileri ve çeşitli kültürel alışverişleri de kolay hâle getirmiştir. Yerine göre az yerine göre de fazla olan Balkan dillerinin ilişkileri mevcut olmuştur. Bu dillerdeki etkisi yerel kalmıştır ve sadece sınır şivelerle sınırlandırılmıştır. Bu etkilerinden farklı Türkçe alıntıları Balkan dillerinde o kadar simetrik bir şekilde yayılmıştır ki bunların büyük bir çoğunluğu “**balkanik turkizmalar**” olarak da belirlenebilir.

Birkaç Balkan dilbilimcileri, bu sözcüklerin çoğunun Farsça ve Arapçadan geldiğini açıklayarak onlar için “**orientalizma**” terimini kullanıyorlar. İlk bakışta böyle bir terimin kullanımı çok normal olarak görünmektedir. Çünkü Türkçe aslında bu sözcüklerin bir kısmını Arapça ve Farsça’dan almıştır. Ama bu sözcüklerin Balkan

* Prof. Dr. - Tiran Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi, Dilbilim Bölümü.

lindalatif@yahoo.com

¹ Konuşma Tarihi: 16 Aralık 2020

dillerine giriş dönemini ve böyle bir terimin seçilmiş nedenini detaylı bir şekilde incelemeye kalkarsak, böyle bir terimin yanlış olduğunu açıklamamız gerektiğini düşünmekteyiz:

İlk olarak:

Balkan ülkeleri bütün tarihleri boyunca Araplar veya Farslarla doğrudan ilişkileri hiç olmamıştır. Balkan halkları 500 yıl boyunca Osmanlılarla birlikte yaşamış ve onlardan dil açısından etkilenmişlerdir. Türkçe, Balkanlılar için Osmanlı İmparatorluğu'nda iletişim diliydi. Türkçe leksemaların çoğu Balkan dillerine uymakla yetinmemiştir. Aynı zamanda bölgesel ve genel dilin doğal bir bileşene dönüşmüştür. Türkçeden gelen sözcükler Balkan konuşma dillerinde kabul edilmenin ötesinde edebiyat, din dili, resmi yazılar ve diğer yazılı metinlerde kullanılmaya başlandı.

İkincisi:

Türkçeden doğrudan alınan bütün sözcükler, fonetik, morfolojik ve anlam açısından tamamen Türkleştikten sonra alınmıştır. Yani, bu Balkan dillerine Arapça veya Farsça'nın bütün özelliklerini kaybettikten sonra Türkçede kullanıldığı gibi girmiştir. Bugün Balkan dillerinde Türkçeden gelen çok sayıda kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerin uzak orijini Farsça veya Arapça olmasına rağmen, Türkçeye daha yakındır. Bunu anlatmak için iki-üç kelime yeterlidir:

1. Cezve (arapçada/ ateş, kor, köz anlamındadır)

Cezve (Türkçede ve Balkan dillerindeki/ kahve pişirme aleti anlamındadır)

2. İhtiyar (Arapçada/ seçmek tercih etmek anlamındadır)

İhtiyar (Türkçede ve Balkan dillerindeki / yaşlı, kocaman olan kimse anlamındadır)

3. Faraş (Arapçada/ çay, kahve yapan kimse anlamındadır)

Faraş (Türkçede ve Balkan dillerindeki / çöp için kullandığı metal veya plastik kürek) anlamındadır)

Üçüncüsü ise:

Türkçenin statüsü alıcı diller için diğer oryantal dillerinin statüsünden tamamen farklıydı. Arapça ve Farsça, inanç, bilim ve eğitim gibi hayatının çok sınırlı alanlarda kullanılıyordu. Türkçe ise resmi kurumlar, ticaret ve sosyal hayatının rutininde yer alıyordu.

Türk kültüründen gelen yenilikler, o bölgelerde o zamana kadar bilinmeyen yeni konseptler de meydana getirdi. O zamana kadar ana dillerinde bu yeni konseptler için herhangi bir sözcüğün olmadığı için, Türkçe sözcük ve terminoloji neredeyse bütün Balkan dillerine transfer edildi. Yeni bir yaşam tarzı bu dillerde mevcut olan Türkçe sözcüklerin bu dillere girmesini de getirmiş oldu. Başka bir deyişle, ilgili dillerde eşdeğer anlamında olan o kelimeler alındı. Alınan sözcükler, girdikleri her dilin sözlüğünde kendi yerini bulup, ilgili dilin özelliklerine uyarak, yeni sistemde yaşamaya devam ettiler.

Balkan dillerinin standart sözlüklerini inceleyerek görüyoruz ki Türkçeden gelen sözcükler oldukça büyük bir sayıda bulunmaktadır. Tabii ki bu sayı farklı

dillerde, farklı olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi tüm Balkan ülkelerinde aynı olmasına rağmen, Türkçenin etkisi aynı olamadı; çünkü Balkan dilleri farklı dillerdir. Türkçe Ural-Altay grubuna girer, Arnavutça ve Yunanca ayrı dağ olarak Hind-Avrupa grubuna girerler, Rumence Latin grubuna ve Boşnakça, Makedonca, Bulgarca ve Sırbça Slav grubuna girerler. Balkan uyruklu olup da evinin kapısını açtığı anda mutfak, salon, tuvalet, oturma odası, yemek masası ve benzeri ile ilgili Türkçe sözcük ve deyim kullanılmasına pek rastlanır. Osmanlı Türklerinin bu bölgeden ayrılmaları yüzyılı bulmasına rağmen, bu sözcükler Balkan insanının doğumundan ölümüne kadar eşlik ediyorlar. Bu dillerin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır, “eti ve kemiği olmuştur” (Özellikle de yansıttıkları biçembilimsel nuanslarıyla).

Balkanlara girişi beş yüzyıla yakın süren Türk alıntılarının tablosu rengarenktir. Bu çerçevede içerilen konular şunlardır: Tarih, kültür, etnografi, dil ve edebiyat. Burada sadece sözcük ve anlam alıntılarından söz edilemez. Bilinen tarihi nedenlerden dolayı başlangıçta Balkan dilleri tanınmayan kavram ve anlam taşıyan sözcükleri içermiştir. Daha sonra bu alıntılar benimsenip büyük bir oranda yayılmıştır, çünkü bu sözcükler, günlük konuşma dilinde sosyal ve idari kurumlarda da kullanılmıştır. Kabul edildikten sonra bu alıntı sözcükler Balkan dillerinde zenginleşmeye başladı. Uzun zaman devam eden bir zincir etkidir bu. Türkçe, Balkan dillerinin sözlüklerinin zenginleşmesinde beş yüzyıl boyunca en önemli kaynaklarından birisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkçe, Balkanlılar için iletişim diliydi. Türkçe sözcüklerin pek çoğu Balkan dillerine sadece uyum sağlamadı, aynı zamanda dilin genel ve bölgesel ağızların doğal bir unsuru olarak görüldü. Osmanlı döneminde bu sözcükler sadece konuşma diline kabul edilmiş değildi; aynı zamanda edebiyata, dini öğretim diline, idari belgelere ve diğer yazılı metinlere de eklenmişti.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara ilerlemesi ile Balkan ülkelerinin sosyal-kültürel arka planı da değişti. Tarih boyunca çeşitli ulusların aralarındaki doğal iletişimin sonucu olarak bu ulusların kültürleri ve dilleri birbirlerinden etkilenmiştir. Osmanlı Devletinin Balkanlara gelişiyle de yeni bir devlet sistemi, yeni bir kültür ve yeni bir inanç sistemi tanışmıştır. Bu yeni anlayış bütün Balkanlarda büyük bir toplumsal, iktisadi, eğitimsel ve kültürel değişim meydana getirmiştir. Bu yeni anlayış yüzyıllar boyunca Balkanlarda hakim olmuştur. Türkler tarafından getirilen inanç ve anlayış, onların yaşam tarzı Balkan halklarının büyük bir kısmı tarafından kabul edilmiştir. O zamanlarda Türkçenin Balkan halklarının üst düzey mensupları için kültür dili olduğu konusunda hiç şüphe yoktur.

Türk kültüründen gelen yenilikler o zamana kadar bu bölgelerde bilinmeyen yeni kavramları da beraberinde getirmiştir. Bu yeni kavramların karşılığı Balkan halklarının ana dillerinde yoktu, bu kavramlar için yeni sözcükler de türetilmedi. Dolayısıyla Türkçe sözcükler ve terimler bütün Balkan dillerine taşındı. Ayrıca yeni bir yaşam tarzı geçişiyle bu dillerde mevcut olan sözcükler yerine de Türkçe sözcükler kullanılmaya başlandı. Başka bir deyişle söz konusu dillerde eşdeğeri olan sözcükler yerine de Türkçe kelimeler kullanılmaya başlandı. Fakat Türkçe alıntı unsurları, terimler ve sınırlı sayıda ekler bütün Balkan dillerinde yoğun olarak kullanılmasına rağmen o dilin kendi özünün varlığı açısından hiçbir zaman herhangi bir tehlike oluşturmadı. Alıntı sözcükler her dilin sözlüğü içinde kendi yerini bulmuştur. Daha sonra yeni sisteme de uyum sağlamışlardır.

1. Balkan dillerindeki Türkizmalar ne zaman girmeye başladı?

Arkeoloji, tarih, mitoloji, toponimastik ve folklor biliminin kanıt ve sonuçlarından faydalanıp, 10-14. yüzyılları Türkçe'nin Balkan dillerine etkileme yılları saymaktadır. Macar dil bilimci, İstvan Schütz Arnavutça için örnek olarak iki kelime alır: “katund/köy” ve “dushman/düşman”. Ona göre köylere bugünkü arnavutça “katund” denmesinin sebebi şudur: “katund” kelimesi, “kadın” kelimesinden gelmiştir. Arnavut çobanları ailelerinden uzun bir süre uzakta kalıp, ebedi konutlarına kış başlamadan önce dönerlerdi. Türk süvarileri, özellikle peçenekler, bu yerleşim merkezlerine saldırdıklarında nüfusun sadece kadın ve çocuklardan oluştuğunu görürlerdi. Bu yüzden bu merkezlere “kadın” kelimesine bağlı olarak “katund” ismi verilmişti.

“Dushman/düşman” kelimesi ise Arnavutça'ya Kuman boyundan kalan bir kelimedir. Dilbilimcimiz bu kelimenin hipotezini, ilk önce ses bilimsel şeklini örnek alarak vermektedir. Osmanlıca dili “düşman” kelimesini kullanmaktaydı. Genellikle Arnavutça'ya ve slav dillerinde geçen Türkçe kelimelerde ü korunarak, ü ve u harflerinin geçişini açıklamıştır. İkinci sebep ise, kelimenin coğrafi yayılmasına bağlı kalıp “dushman/düşman” kelimesi, arnavutça, romence, bulgarca, sırpça ve hırvatça'da görülmektedir. Son üç dilde (bulgarca, sırpça ve hırvatça) kullanılışı sınırlı olup, Romence'de daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu olay Rumen ve Kumanlar 13-14.yy boyunca devamlı birlikte yaşamına bağlıdır. Hem Polonyalı Wacław Cimokovski çalışmasında Arnavutluk'un Puka şehrinde bir köyün isminin hala “dushman/düşman” olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda hem de toponimler: Arnavutluk'ta “Koman”, Romanya'da “Comana, Comanești, Comarnic”, Vojvodin'da “Kumane” köyün ismini, Makedonya'daki “Kumanovo” ve “Kumanica”, Kuman boyundan kalan kelimelerdir.

2. Balkan Dilleri için Türkçe Sözcükleri Hakkında Yapılan Çalışmalar

Balkan dillerin sözlüklerinin çalışmalarına dayanarak Türkçe alıntı sözcüklerin sayısı çoktur ve farklı diller için farklı rakamları göstermektedir. Osmanlı gücünün etkisi bütün bu ülkelerde hemen hemen aynı olmasına rağmen dilsel etkileşimi aynı değildi ve bu durum sadece dillerin dilsel özelliklerinden dolayı değildi. Her şeyden önce Balkan halklarının İslamı hangi dereceye kadar kabul edip etmediklerine ve aynı zamanda bugün de hâlâ azınlık olarak var oldukları Türk azınlıkların akınlarının hangi ülkelerde olup olmadıklarına bağlıydı. Bugün Balkan dillerinin araştırmacıları Türkçe alıntıların kronolojik giriş analizini, sözcüksel alanları vurgulayarak bu alıntıların semantik sınıflandırması ve özellikle sözcük türetiminde gramer etkileşimlerini incelemeye çalışmışlardır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalara dayanarak:

Arnavutçada aşağı yukarı 4406 alıntı sözcük vardır ve bu sözcüklerin 1830'ü Arnavutça Sözlüğünde bulunmaktadır. Arnavutçadan bahsettiğimizde sadece Arnavutluk'taki Arnavutların Arnavutçası değil aynı zaman Kosova ve Makedonya'daki Arnavutların Arnavutçasını da ele almaya çalıştık. Bu konu ile birçok Arnavut dilci ve yabancı albanolog uğraşmıştır. Bunlar arasında en önemli

çalışmalar E.Çabej², A. Kostallari³, A. Krajni⁴, M.Samara⁵, G. Meyer⁶, F. Miklosich⁷, N. Boretzky⁸ gibi araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Ancak en kapsamlı çalışmayı T. Dizdari⁹ yapmıştır. El yazması olarak bırakmış olduğu Oryantalizmalar Sözlüğü Türkçe alıntıları ile ilgili en düzgün çalışmasıdır. Dizdari 4406 alıntı sözcüğü doğrudan Türkçeden girdiklerini savunmaktadır. Dizdari'nin çalışması diğer Balkan araştırmacılarından farklıdır çünkü o, Türkçe alıntıları çok doğru bir şekilde tespit etmekte ve aynı zamanda daha sonra yapılacak araştırmalar için Arnavutçaya uyarlanmış olan sözcüklerin fonetik değişiklikleri ve bu sözcüklerin Arnavutçanın lehçeleri ve Balkan dillerindeki yayılış durumu ile ilgili önemli bilgileri vermektedir.

Arnavutça'daki Turkizmalar Sözlüklerinin hiçbir zaman Türkolog tarafından düzenlenemediğini belirtmemiz gerekir. Onlar genellikle filoloji uzmanları tarafından oluşturulmuştur. Onlardan biri de, eserinin üzerinde daha çok duracağımız, Tahir Dizdari'dir. Kapsamlı bir çalışmadan sonra, yaklaşık 30 yıllık, büyük fedakarlıklar arasında, İtalya'da faşistler tarafından hapis edildiği dönemde başladığı "Arnavutça'daki Turkizmalar" eserini 1972 yılında (vefatından birkaç hafta önce) tamamlayabilmişti. Bu eser daktiloda yazılmış 2000 sayfadan oluşuyordu ve Arnavutçaya girmiş 4406 turkizmayı tahlil ederdi. Dizdari dilbilimci değildi, fakat Medrese ve katolik Saverian kolejinde eğitim görmesinden dolayı, neredeyse tüm doğu ve batı dillerinin ustası idi. Arnavutluk'taki komunizm rejimi döneminde Türk dili ya da diğer doğu kültürler dillerinin bölümleri bulunmazdı. Bundan dolayı oryantalizm alanındaki araştırma ve çalışmaları çok eksik ve yetersiz idi. Dizdari devasa bir çalışma gerçekleştirdi. Arnavutçadaki turkizmaların koleksiyonu için ayağının basmadığı köy ve okumadığı metin kalmamıştır. Bu alandaki akademik araştırmaların imkanı sıfır idi. Komünistler tarafından kovalandı, tutuklandı fakat yine de vazgeçmedi. O, özellikle 1963-1971 yılları arasında Türk Dil Kurumunda çalışan Hikmet Dizdaroğlu ile ve o yıllarda Ankara'da çalışan Arnavut-Türk tarihçi Necip Alpan ile görüşmüştür. Aynı zamanda Macar türkolog H. Nemeth ve Hazai ile çokça yazışmaları mevcut. Tüm bu Türkologlar, başladığı çalışmayı – Arnavutça'daki turkizmler sözlüğünü- sonuna kadar getirebilmesi için tebrik ve motive etmiştir. Bu mektuplarda Dizdari bir yandan bulduğu kelimeler ve toplayabildiği sözlük serveti için benzersiz bir mutluluk ifade eder öbür yandan bu eserin Arnavut bilim kurumları tarafından yayınlanması için engel oluşacağı konusunda hüznü ve üzüntüsünü hiç saklayamıyordu. Ve aslında öyle oldu. Dizdari eserini 1966 bitirdikten sonra 1972

² Çabej, E., Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke të shqipes, SF,1975,1.

³ Kostallari, A., Rreth depërtimit të turqizmave në gjuhën shqipe gjatë shekujve XVII-XVIII", Gjurmime albanologjike, SSHF, Prishtinë 1978.

⁴ Krajni, A., Hymja e turqizmave në shqipen dhe përpjekjet për zëvendësimin e tyre, SF, 1965,1.

⁵ Samara, M., Zhvillime leksiko-semantike të turqizmave në gjuhën shqipe, SF,1995, 1-4.

⁶ Meyer, G., Etymologisches Wörterbuch der albanische Sprache, Strasburg, 1891.

⁷ Miklosich, F., Die Türkischen elemente in den südost-und osteuropäischen sprachen (V.I-II), Wien, 1884-1890.

⁸ Boretzky, N. Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil I: Phonologie und Morphologie der albanische

Turkismen, Wiesbaden 1975, Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil 2: Worterbuch der albanischen

Turkismen, Wiesbaden 1976

⁹ Dizdari, T.: Fjalor i Orientalizmave, Tiranë, 2006

yılına kadar düzenlemesini gerçekleştirdi ve onu Arnavutluk'un en yüksek dil kurumuna Albanoloji Enstitüsü'ne resmi olarak teslim etti. Arnavut dilbilim ve bilim akademisi eseri teslim aldıktan sonra kasaya kilitleyerek hiçbir zaman yayına sunmadı. İslam Düşüncesi ve Medeniyeti Arnavutluk Enstitüsü (AIITC) tarafından sponsor edilmesi ile bu koca eser yayın ışığını 2005 yılında görecekti. Dünyaca bilinen "College de France" kurumundan Oryantalistlerin Kongresine katılmak üzere ünlü oryantalist olarak davet edildi fakat Kongreden önce vefat etmesinden dolayı icabet edememişti.

Dizdari'nin Sözlüğü hakkındaki çalışmamız esnasında Leksikografi alanında benzersiz bir eser olduğu ortaya çıkar çünkü başka herhangi bir sözlüğe benzememektedir. Dizdari her bir kelime için detaylı bilgi vermekte ve bu sözlüğü bir alıntılar sözlüğü sınırlarından çıkartır. Bunu aşağıdaki gibi açıklayalım:

1. Türkçeden her bir alıntı için Türkçedeki karşılığını verir ve Türkçenin diğer oryantal dilleriyle (Arapça, Farsça) bağlantısının izlerinden giderek kelimenin aslını sunar.
2. Türkçeden her bir alıntı için Arnavutçadaki detaylı kullanımını gösterir, ilk anlamını ve yıllar boyunca kazandığı diğer ikinci ve mecaz anlamlarını verir.
3. Türkçeden her bir alıntı için kelimenin fonetik ve semantik örneklerle eşleştirerek detaylı bir şekilde Arnavutçadaki coğrafi ve dialektoloji dağılımını da gösterir.
4. Türkçeden her bir alıntı için, diğer Balkan dillerine dağılımını gösterir ve bu yöntemle dolaysız biçimde diğer Balkan dillerinin Türkçeden aldığı ve ortak olarak Arnavutçada da kullanılan ortak alıntıları gösterir. Balkan dilleri hakkındaki tüm açıklamaları için kaynakçalarını da zikrederek bütün Balkan dillerindeki diğer türkologların Türkçe alıntılar sözlükler konusundaki bilgisi şaşırtır.
5. Türkçeden birçok alıntı için özenle topladığı türkülerdeki kullanımı hakkında ilginç veriler göstermektedir.
6. Türkçeden birçok alıntı için Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavutluk'taki 500 yılı boyunca yayılmış Doğu kökenli adetler, melodiler, oyunlar ve enstrümanlar hakkında veri gösterir.
7. Türkçeden birçok alıntı için kullanımına göre eş anlamlı kelimeleri ve anlatım biçimini verir.
8. Sözlükte yaptığı kelime açıklamalarının vasıtasıyla Osmanlıca kökenli yer adları hakkında da bilgi verir.
9. Her kelime çok zengin bir bibliyografya eşliğinde verilir.
10. Bu açıdan görüldüğünde, bu sözlüğün adı "Arnavutçadaki türkizmaların anisklopedi sözlüğü" olmalıydı. Diğer yandan, aynı tür sözlüklerle (A. Skaliç, Popoviç, Saineau, Olivera Nasteva, Karadziç, Kukkidis, Bakotiç'in türkizma sözlükleriyle) kıyasladığımızda kendi türünde tamamen özel olup "Balkan dillerindeki Türkçe Alıntıların Baş sözlüğü"dür.

Sözcük ile birlikte Arnavutçaya Türkçe yapım ekleri de girdi. xhi (-ci;-ci;-cu;-cu); -çi (-çi;-çi;-çu;-çu); -llëk (-lik;-lik;-luk;-luk); -qar (-kâr); -çe (-çe;-ça); -li/-lli

(-li;-li;-lu;-lu); -sız/-süz; -dan gibi Türkçe yapım ekleri Arnavutçada kullanılmaktadır. Türkçede bulunan tüm fonetik varyantlara rağmen bu yapım ekleri Arnavutçanın fonetik ve gramer yapısına uymuştur.

Bu açıdan görüldüğünde, bu sözlüğün adı “Arnavutçadaki türkizmaların anisklopedi sözlüğü” olmalıydı. Diğer yandan, aynı tür sözlüklerle (A. Skaliç, Popoviç, Saineau, Olivera Nasteva, Karadziç, Kukkidis, Bakotiç’in türkizma sözlükleriyle) kıyasladığımızda kenditüründe tamamen özel olup “Balkan dillerindeki Türkçe alıntıların Baş sözlüğü”dür.

Eski Geg Yazarların Eserleri

Eski Geg yazarlarının eserleri Arnavutçanın ilk yazılı eserleridir. Onların yazılışı Osmanlıların Balkanlara ilerlemesiyle eş zamanlıdır.

1. Gjon Buzuku’nun eseri (1555). Bu eserde 5 kelime buluyoruz: dollamë / (dollama), harami (=kusal)/ haram, kallauz / kılavuz, tepsi / teps, türk / türk

2. Budi’nin eseri (1618-1621). Bu eserde 9 kelime buluyoruz: pazar / pazar, temel / temel, shend (=gëzim), raki / rakı, terezi (=peshë) / terazi, me dertunë (=vajtoj) / dert etmek, sengjir (=zinxhir) / zincir, shehër / şehir, cohë /

3. Bardhi’nin Sözlüğü (1635). Bu eserde 19 kelime buluyoruz: bajrak / bayrak, berber / berber, biber / piper, çauş / çavuş, çoban / çoban, davi (=grindje) / dava, me u davitunë (=bëj dava)/ dava açmak, davëzi (=ai që bën dava) / davacı, hakshi / hakşı, hambar / hambar, hesap / hesab, hoda / hoda, ibrig / ibrik, kadi / kadi, kazan / kazan, kurban / kurban, tesqere / teskere, xhambaz / cambaz, ylefe / ülefe.

4. Bogdani’nin eseri (1685). Bu eserde 19 kelime buluyoruz: amanet / emanet, baçe / bahçe, boja / boya, bylyzyk / belezik, çardhak / çardak, dadë / dadı, elçi (= lajmëtar) / elçi, gjemi / gemi, hajat / hayat, hajn / hayn, hile / hile, kallëp / kalıp, kasap / kasap, konak / konak, kuti / kutu, mavi / mavi, mëhyr / mühür, hazër / hazır, oxhak / ocak, pashallarë / paşala, qyshk (=qoshk) / köşk, sanxhak / sancak, saraj / saray, sejmen / seymen, sheste (=kompas) / şeste, veqir / vekir, vezir / vezir, vergji / vergi, xhelat / celat kurban / kurban, dervish / derviş, hoxhë / hoxha, mufti / müftü, bajram / bayram

5. F.M Da Lecce’nin Sözlüğü. (1702)

1702 yılına ait olan F.M. Da Lecce’nin Sözlüğü, Arberište’nin sözlüğüdür. Tezde ele alınan tarihsel nedenlerden dolayı bu lehçe, Türkçe alıntılarının etkisinden çok erken bir dönemde ayrıldı. Bu sözlükte yaklaşık 340 Türkçe’den gelen kelime bulunur.

6. Thimi Mitko’nun “Bëleta shqypëtare” adlı folklorik bir eser olan Arnavutça-Türkçe Sözlüğü (1878). 1878 yılına ait olan Thimi Mitko’nun “Bëleta shqypëtare” adlı folklorik eseri Arnavutça-Türkçe Sözlüğü Toskerište’nin ilk sözlüklerden birisidir.

Bu eserde 1000 kelimedenden, 503 kelime Türkçe alıntıdır.

7. ‘Bashkimi’ Topluluğunun “Fialuer i Ri i Shcypes” (1908). 1908 yılına ait olan Bashkimi Birliğinin “Fialuer i Ri i Shcypes” eseri Arnavutçanın ilk leksikografik

eseridir ve bu eserde kuzey Gegerişte'nin sözcükleri bulunmaktadır. Bu eserde 13.798 kelimedenden, 1675 kelime Türkçe alıntıdır.

Bugünkü Açıklamalı Arnavutça sözlüğünde 1835 kelime Türkçe alıntılardır. Bugünkü Arnavutça Eş Anlamlılar Sözlüğündeki Türkçe alıntılar yaklaşık 800 sözcüktür.

Son zamanlarda hazırladığım yeni bir sözlük olan Arnavutçadaki Türkizmalar Sözlüğü'nde bu kelimelerin dışında, hem özel adlar, soyadlar ve toponimler, yani yer adları da bulunmaktadır. Bunları da eklersek Arnavutçada daha çok türkizma bulunur.

Sırpçada aşağı yukarı 8742 sözcük bulunur ve bu sözcüklerden 6500'ü bugün kullanılmaktadır. Abdullah Škaljić¹⁰ Sırpçada bütün bu Türkçe alıntıları Turkish Words in Serbian-Croatian Languages çalışmasında toplamaya çalışmıştır. Bu çalışmada yazar Türkçe alıntı olarak 8742 sözcük tespit etmiştir. Daha sonra, Türkçe alıntı sözcüklerle ilgili Milan Adamoviç "Tanitma"¹¹ çalışmasını yaptı. Ona göre bugünkü Sırpçada 6500 Türkçe alıntı sözcük kullanılmaktadır. Stachowski'ye göre¹² Sırpçada -dzija/ -lija/ -luk gibi yapım ekleri verimli değildir. Fakat Prof. Pavle Ivić'e göre -dzija yapım eki hâlâ verimli bir yapım ekidir ve ironik bir çağrışımı vardır. A.Xhuvani ve E.Çabej "Prapashtesat e gjuhës shqipe" çalışmalarında -lik (-lik/-luk/-lük), -li (-li/-lu/-lü) ve -ci (-ci/-cu/-cü/-çi/-çü/-çü) yapım ekleri Sırpçada kullanıldıklarını vurgulamaktalar. Onlar bojalı, demirli, dertli, obrazlija, pasalija, Bosnalija, pasaluk, ciganluk, Arnautluk, bojadzija, kaigdzija, tobdzija gibi örnekleri vermekteler.

Škaljić, A.¹³ Sarajevo'da 1957 yılında yayınlanan "Turcizmi u Narodnom Govoru i Narodnoj Knjizevnosti Bosne i Hercegovine" çalışmasında Boşnakçada 9000 Türkçe sözcük belirlemektedir. Kerima Filan¹⁴ da Boşnakçada 10000 Türkçe sözcüğü tespit etmektedir. Ona göre bu sözcükler sözlü dilinde ve edebiyatında bulunmaktalar. Boşnakçada da çok Türkçe yapım eki vardır. Örnek olarak xhi (-ci;-ci;-cu;-cu); -çi (-çi;-çi;-çu;-çu); -llëk (-lik;-lik;-luk;-luk); -qar (-kâr); -çe (-çe;-ça); -li/-lli (-li;-li;-lu;-lu); -sız/-sëz; -dan.

I. Esih'e göre¹⁵ Turcizmi Rječnik (turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom knjizevnom jeziku I pučkom govoru) çalışmasında Hırvatçada 5000 Türkçe sözcük bulunmaktadır. Türkçe yapım ekleri çok verimlidir ve Hırvatçada yeni sözcükler türetmiştir. En çok kullanılan yapım ekleri xhi (-ci;-ci;-cu;-cu); -çi (-çi;-çi;-çu;-çu); -llëk (-lik;-lik;-luk;-luk); -qar (-kâr); -çe (-çe;-ça); -li/-lli (-li;-li;-lu;-lu); -sız/-sëz; -dan ekleridir.

¹⁰ Škaljić, A.: Turcizmi u Srpskohrvatskom yaziku, Sarajevo 1985

¹¹ Adamoviç, M.: Tanitma, Ankara 1969

¹² K.Kazazis, The status of turkisms, fq. 109-110

¹³ Škaljić, A.: Turcizmi u Narodnom Govoru i Narodnoj Knjizevnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1957

¹⁴ Filan, K., "Language-Culture Relation: Its Significance in Turkish Language Education in Bosnia", Council of Europe 2001 European Years of languages, 24-27 ekim 2001, Ankara.

¹⁵ Esih, I.: Turcizmi Rječnik (turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom knjizevnom jeziku I pučkom govoru), Zagreb 1942.

Miklosiç¹⁶, Gustav Meyer¹⁷, Rouzevalle¹⁸ Krumbacher¹⁹, Kostantinos Kukkidis²⁰, Pavlos Georgidas²¹, Evangelia Ahladi²² araştırmacılarına göre Yunancada 4200 Türkçe sözcük bulunmaktadır. Triantaphyllida'ya göre ²³ -ci yapım eki Yunancada da bulunmakta ve kötümser anlamda kullanılmaktadır. Bu araştırmacı -lik yapım eki için de aynı tespiti yapmaktadır. -li²⁴ yapım eki için standart dilde verimli bir yapım eki olmadığını vurgulamaktadır.

Makedoncada aşağı yukarı 4500-5000 Türkçe alıntı sözcüğü bulunmaktadır. Türkçe alıntıları Bulgarca ve Sırpça-Hırvatçada olduğu gibi aynı şekilde değerlendirmekteler. Türkçe alıntı sözcükleri ile ilgili Olivera Nasteva²⁵, Golab Zbigniev²⁶ gibi araştırmacılar uğraşmışlardır. Makedoncada da pek çok Türkçe yapım eki bulunmaktadır. Örnek olarak xhi (-ci;-ci;-cu;-cu); -çi (-çi;-çi;-çu;-çu); -llëk (-lik;-lik;-luk;-luk); -qar (-kâr); -çe (-çe;-ça); -li/-lli (-li;-li;-lu;-lu); -sız/-sëz; -dan gibi yapım ekleri verilebilir.

Romencede aşağı yukarı 3900 Türkçe alıntı sözcük bulunur ve bunlardan 1700 tanesi bugün kullanımdadır. Türkçe alıntı sözcüklerle ilgili çok çalışma yapılmıştır. Miklosich²⁷, Lazar Saineanu²⁸, Theophil Lobel²⁹, Karl Lokotsch³⁰, Heine F. Wendt³¹, M. Guboğlu³², Muammer Nurlu³³ ve Kerim Altay³⁴ gibi araştırmacılar bu konu ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Kerim Altay'ın hazırladığı Romence Sözlüklerde Türkçe alıntıların sayısı 2000'e yakındır. Romencede de Türkçe yapım

¹⁶ Miklosich, F., Die Türkischen elemente in den südost-und osteuropaischen sprachen (V.I-II), Wien, 1884-1890

¹⁷ Meyer, G.: Die Griechischen und Romanischen Bestandteile in Wortschatze des Osmanisch-Türkischen, Vien, 1893

¹⁸ Rouzevalle, L.: Les emprunts turis fans la grec vulgare de Roumelie et specialement d'Adrianople, Paris, 1912

¹⁹ Krumbacher, K.: Griechischen elemente in Arabischen und Türkischen, Byzant Zeitschrift, 2, 1893

²⁰ Kukkidis, K. : Elnikon Lekson Paragomenos ek dis Turkilis, Atina, 1960

²¹ Georgidas, P. : Die lautlichen Veränderungen der türkischen Lehnwörter im Griechischen, Muni, 1974

²² Ahladi, E. : Odunçleme Süreci ve Dilbilimsel Görünümleri: Türkçe ve Yunancada Odunçlemeler, Anakra, 1998

²³ K.Kazazis, The status of turkisms, fq. 102-103.

²⁴ K.Kazazis, The status of turkisms, fq. 104-105.

²⁵ Nasteva, O.: Turskite Leksički Elementi vo Makedonskiot yazik, Skopje, 2001

²⁶ Zbigniev, G.: The influence of Turkish upon the Macedonian Slavonic Dialects, Folia Orientalia, Vol. L, 1959

²⁷ Miklosich, F., Die Türkischen elemente in den südost-und osteuropaischen sprachen (V.I-II), Wien, 1884-1890.

²⁸ Saineanu, L.: Elemente turcesti in limba romana, Buresht, 1885

²⁹ Lobel, Th.: Elemente turcesti arabeti si persane in limba romana, Leipzig, 1894.

³⁰ Lokotsch, K.: Etymologischen Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen), Wörter orientalischen Ursprungs, 1927

³¹ Heine F. Wendt: Die türkischen Elemente im Rumanischen, berlin, 1960

³² Guboğlu, M: Rumanya Türkolojisi ve Rumen dilinde Türk sözleri hakkında bazı araştırmalar, Ankara, 1968

³³ Nurlu, M.: Romencede Türk İzleri, Rumani, 2002

³⁴ Altay, K: Romencedeki Türkçe kelimeler, Erciyes, 1996

ekleri bulunmaktadır. Werner Bahner³⁵ -giu (-ci) yapım eki için verimli bir yapım eki olduğunu vurgulamaktadır. O, laptagiu, cazangiu, cafegiu, odagiu, hangiu, borangiu gibi örnekleri veriyor. A.Xhuvani ve E.Çabej de “Prapashtesat e gjuhës shqipe” çalışmalarında Romencede -lik (-lik/-luk/-lük) yapım eki görüldüğünü vurgulamaktalar. Onlar çiflic, geamlie, babalic, caraghioslic gibi örnekleri vermektedirler.

Bulgarcada aşağı yukarı 5200 Türkçe alıntı sözcük bulunmaktadır. Genel olarak bu alıntılar ekonomik ve politik alanı ve günlük konuşmada kullanılmaktadır. Türkçe alıntılarla Alf Grannes³⁶, M. Türker Acaroğlu³⁷ gibi araştırmacılar da uğraşmışlardır. Bu çalışmalara³⁸ dayanarak Bulgarcaya aşağı yukarı 5000 Türkçe alıntı yer adı girmiştir. Yabancı sözcüklerin sözlüğünün³⁹ üçüncü baskısında Türkçe aracılığıyla girmiş olan 3548’i Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli sözcük bulunmaktadır. Mircev⁴⁰ -ci ve -lik/-dzija, -lak gibi yapım ekleri Bulgarcada bojadzija, xalvadzija, kafedzija gibi nomina agentis türetmeler dışında ironik, alaycı ve pejorativ çağrışımlarda kullanılmaktalar. Fakat Bulgarcada bu yapım ekleriyle türetilen bütün sözcükler pejorativ anlamda kullanılmamaktadır. Son türetmeler olarak kompjuterdzija ve balkandzija (balkanolog) gibi örnekleri verebiliriz. A. Xhuvani ve E. Çabej “Prapashtesat e gjuhës shqipe” çalışmalarında Bulgarcada lik (lik/luk/lük) yapım eki ile Arnautluk, babaluk gibi örnekleri vermektedirler.

Türkçe yapım ekleri bugün bile Balkan dillerinde yeni sözcükler üretmeye devam ediyorlar ve bunlar hâlâ verimli yapım ekleridir. Örneğin:

- ci (-giu/ -xhi/ -dzija) eki ile son türetmeler

Romence’de: laptagiu (sütçü)

Arnavutça’da thashethemexhi (dedikoducu),

Bulgarca’da ise: kompjuterdzija ve balkandzija (balkanolog) gibi örnekleri verebiliriz.

Bugünkü Arnavutça Sözlüğünde Türkçe sözcüklerin ve Türkçe eklerin dışında, çok büyük miktarda Türkçe kökenli + Arnavutça eklerle sözcükler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı iki variant şeklindedir, hem Türkçe kök+ Türkçe ek, hem de Türkçe kök + Arnavutça ek. Şu anda, bu sözcükler eş anlamlı olarak kullanılıyor. Örneğin: lafazan ve llafator; kömürcü ve qymyrtar; bakërpunues ve bakırcı; kafeci ve kafetar v.b. Aynı zamanda Türkçeden gelen kelimeler Balkan dillerinin eklerini alıp bu dillerde yeni kelimeler türetilmiştir. Örneğin: Zor kelimesi:

Arn. zor-i, zoris, zoritem, zorim, i zorshëm, zorllëk

Boş. zor, zorli, zorzorile, nazor

³⁵ K.Kazazis, The status of turkisms, fq. 108-109

³⁶ Granes, A.: Turco-Bulgaria, Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian, Wiesbaden, 1996

³⁷ Acaroğlu, M: Bulgaristanda Türkçe Yer Adları Kilavuzu, Ankara, 1988

³⁸ Acaroğlu, M: Bulgaristanda Türkçe Yer Adları Kilavuzu, Ankara, 1988

³⁹ Gaberov, I.: Reçnik na Çujdite Dumi Bulgarskiy, Sofia, 1998

⁴⁰ K.Kazazis, The status of turkisms, fq. 111-112

Bul. zor, zoraki, zorum, zorlen, zorlan, zorlem, zorlama, zor-zorana, zorlija, zorladisvam, zorladisam, zorlandisam, zorlandisvam

Mak. zor, zorbacija, zorbalak, zorlen

Rom. zor, zori, zorliu, zorul

Srp. zor, zoran, zorli, zorno, zorzorile, nazor

Yun. zori, zuris, zorikos, zurlos, zorladizo

Bugünkü Arnavutça, Boşnakça, Rumence, Makedonca, Sırpça, Bulgarca ve Yunanca standart sözlükleri inceleyerek tespit ediyoruz ki, ortak olarak bu dillerde yaklaşık 5000 Türkçe sözcük vardır.

Bunlardan 2/3 isimler ve sıfatlar ve günlük konuşmada çok aktif görünür. Fiiller, zarflar ve bağlaçlar daha az bulunur. Örneğin: azat etmek, bitirmek, beğenmek, basmak, bitmek, boşatmak, çakırdatmak, dayanmak, eğlenmek, gezmek, kavurmak, kullanmak, lekelemek, sıkılmak, uymak; açık, apansız, açıkça, yavaş, yavaş-yavaş, bayat, belli, birinci, bol, düz, eksik, rahat, teslim, toptan, haydutça, hayvanca, hala, hamalca, hazır, karşı, kolay, mahmur, ama, hem...hem, ya.....ya ve v.b.

3. Semantik Bakımından Balkan Dillerindeki Türkizmaların Sınıflandırılması

Bu kelimeleri kullanma şekline göre 3 (üç) gruba ayırabiliriz:

Birinci grupta aktif ve Balkan dilleri'nde eşsiz (ekivalent olmayan) Türkçe sözcükler bulunmaktadır. Bu sözcükler, bugünkü Balkan dilleri'nde çok gereklidir ve hiçbir zaman ondan çıkamazlar. Bunlar doğal olarak girmişler, kalmışlar ve zamanla Balkan dillerinin yapım ekleriyle bile yeni anlamlar da kurmuşlardır. Örneğin: cep, tavan, taban, bekar, çorap, marangoz, rakı, rüşfet, kafaz, ilaç, çarçaf, jorgan, jastık, düşheme, boya, baklava, börek, kale, bayram, kebab, cezve, teze, baba, tapı, meze, bodrum, ve bunlar gibi.

İkinci grup ise yeni nesil tarafından kullanılmayan, daha önceki nesiller tarafından kullanılan Türkçe sözcüklerdir. Bu kelimelerin Balkan dillerindeki sözcüklerinin ekivalent olmasına rağmen, kullanışı aslında yine devam eder, fakat sınırlı bir biçimde, yani insanların kültürüne, eğitimine, yaşına göre. Örneğin: avaş, pencere, bahar, dayak, duman, haber, hafiye, işaret, dava, karar, nişan, marifet, bayrak, avaz, vakt, taksirat, tamam, cevap, zengin, fakir, düşman, bayat ve bunlar gibi.

Üçüncü grupta ise belli bir yer tutmayanlar ve o devirde ne konuşma ne de yazı dilinin parçası olmayanlar yer almaktadır. İnsanların hayat değişiklikleri olduğu için bu sözcükler genellikle ya çok özel durumlarda ya da eski tarihinin bahsettiği edebiyatında kullanılabilir. Örneğin: zaman, ceza, metelik, telef, ikindi, ağa, bey, hanım, beribat, birinci, akçi, dost, şahit, akşam, sabah, terbiyet ve v.b.

Semantik özelliğine göre Balkan dillerinde Türkçe ortak kelimelerin sınıflandırılmasını şu şekilde de yapabiliriz:

➤ **Meslekler terminolojisi:** ırgat, çifçi, kaymakam, vali, kalafat, memur, padişah, katip, seymen, vezir, sultan, celepçi, koçbaşı, mutasarif, paşa, raya, şatırsanatçı, bakkal, bekçi, dadı, hamal, arabacı, çörekçi, boyacı, davulcu, falcı, hafiye, hizmetçi, aşçı, bakırcı, berber, esnaf, hekim, kafeci, kılavuz, kazancı, kundracı,

nalbant, kömürcü, sahlepçi, şair, şekerci, tavancı, tenekeci, tüccar, cellat etj. (yaklaşık 180 sözcük)

➤ **Askeri terminolojisi:** altılı, tabanca, mavzer, kama, çifte, mızrak, topuz, nagan, azot, kolan, gülle, nişan, kalkan, kundak, vezne, saçma, tüfek, şişane, patlak, pala, yatağan, kobure, ceverha, körfişek, dürbün, silah, harp, barut, mil, süngü, akıncı, başıbozuk, bölükbaşı, yeniçeri, nişancı, serasker, bayraktar, bölük, sipahi, süvari, asker, binbaşı, çavuş, nizam, sancakbeyi, albay, bedel, serdar, sipahilik, tabor, tezkere, zaptiye, cephe, istihkam, kale, topçu, bayrak, düşman, köle, batarya etj. (yaklaşık 560 sözcük).

➤ **Ev eşyalarının terminolojisi:** batanye, çarçaf, çekmece, çomak, divan, döşek, fener, halı, hasır, yamuk, kandil, kılıf, kova, mangal, minder, oturak, pergel, kese, raf, sepet, sandık, sofrası, şilte, mangal, zincir, yatak, yorgan, çengel, demirocak, dolap, faras, fitil, halka, havlu, yastık, kancı, koltuk, leğen, maşa, musandır, perde, post, kilim, saksı, sergen, seccade, sofrabezi, şandan, takatuka, levens, cibinlik, bardak, buçuk, çini, fincan, güğüm, havan, yamak, kavanoz, kuşhane, tencere, oklava, kepçe, bakraç, çanak, dibek, küp, haral, ibrik, kapak, kazan, lenger, matara, paçavra, rende, saç, şişe, tas, tencere, tiğ, tulumba, bıçak, sahan, tabaka, tava, tepsi, torba, cezve etj. (yaklaşık 925 sözcük)

➤ **Gıda ve çeşitli yemeklerin terminolojisi:** aşure, baklava, boza, borani, çay, çervişe, çorba, irmik, gevrek, gözleme, harç, yahni, yufka, kaşar, kahve, kapama, kavurma, limon tozu, lokma, mafiş, muhallebi, nişasta, paça, pastırma, pide, keşkek, köfter, reçel, arapaşı, çörek, bulgur, börek, çamsakızı, çömlek, pilav, hoşaf, kıyma, lokum, kebab, tarhana, rakı, zerzevat, revani, maydanoz, fasulye, bostan, şeftali, zerdali, samsa, musakka, şeker, şerbet, taskebab, şekerpare, barbut, nanecik, turşu, susam etj. (yaklaşık 470 sözcük)

➤ **Giysi ve tekstillerin terminolojisi:** astar, atlas, beze, bohça, çul, çit, çizme, dimi, dolama, dülbent, fes, askı, basma, biniş, çakçır, çember, çityan, çorap, don, ferace, fistan, gömlek, yaka, kaftan, kayış, kundura, mendil, mahram, muşama, paşmege, perçe, peştamal, potur, keleş, külah, dimi, toka, köstek, gerdan, elbise, canfes, uçkur, takiye, şalvar, şayak, yelek, kadife, kumaş, kaput, lastik, mintan, çanta, çadır, bilezik, cep, camadam, talagan, şami, şal etj. (yaklaşık 400 sözcük)

➤ **İnsan özellikleri hakkındaki terminoloji:** adaş, bekar, budala, dalavereci, dangalak, fukara, effendi, haydut, haldup, harbut, hor, yabancı, yetim, kabadayı, marifetçi, matuf, noksan, pezeveng, kel, kerata, kiracı, külacı, sarhoş, şakacı, şamatacı, şişman, azgan, çapraz, esmer, levent, kör, topal, azat, alçak, bataklık, dalkavuk, dilenci, aptal, firavun, hain, haberdar, hasetçi, yaran, kaçak, katil, kopuk, gurbetçi, muhacir, kelepirci, küfür, rezil, seyirci, tamahkar, vesveseli, cahil, güttürüm, inatçı, kaba, şerci, babacan, tuhaf, zulümkar, lafazan, meraklı, namuskar etj. (yaklaşık 200 sözcük)

➤ **Sosyal yaşamla ilgili kullanılan terminoloji:** emanet, acemi, bela, bolluk, bulur, çare, damga, dünyalık, fukaralık, galata, görgülü, haber, hal, halk, haram, hatır, horluk, hizmet, akrabalık, alem, avaşlık, acemilik, bataklık, biçim, boşluk, budalalık, dava, dünya, düzen, ferişte, fodulluk, gayret, gazap, gürültü, hayır,

helal, hamallık, harem, hata, hile, hovardalık, Kabul, kalabalık, kasavet, kırdı, kıymet, laf, marifet, millet, mukayet, misafir, namus, niyet, pehlivanlık, pislik, keder, keyif, refane, rüşvet, sebep, sevap, selam, şaka, taksirat, telaş, ters, zarar, zor, karar, komşu, mesele, müjde, risk, takat, taraflık, zahmet, terslik, peşkeş, naz etj. **(yaklaşık 350 sözcük)**

➤ **Din Terminolojisi:** bayram, mevlud, bektaş, hacı, şeyh, mühip, imam, tarikat, makam, vakıf, türbe, allah, günah, iftar, dua, hacilik, kuran, namaz, tespih, matem, süfür, taç, cennet, nevrüz, ramazan, derviş, müftü, rufai, hoca, hafız, molla, tekke, minaret, cami, din, hamaylı, abdest, günahkar, iman, lanet, sure, şariat, cehennem, nikah, vaaz, cenet etj. **(yaklaşık 220 sözcük)**

➤ **İnşaat terminolojisi:** ahır, bahçe, baca, buhar, çardak, arkapı, bina, pınar, çatı, çeşme, dayan, doğrama, gerdek, hela, kamara, kanat, kat, kubbe, mazgal, musluk, ocak, parmak, pencere, köşe, kümes, kütük, saray, tavan, döşeme, camlık, uluk, havuz, mazdar, lağım, kireç, şadırvan, perdah, sıva, avlu, basamak, bodrum, ocak, şömine, çatma, başlık, bohça, bölme, çerçeve, çıkma, direk, döşeme, hayat, hamam, yerevi, karabina, konak, mandal, mertek, oda, payanda, pervaz, kiler, köşk, künk, sap, saraylı, taban, cam, trapazan, çıkık, horasan, hendek, mala, kerpiç, tuğla, kereste etj. **(yaklaşık 350 sözcük)**

➤ **İdari terminolojisi:** kaza, vilayet, nahiye, varoş, kasaba, şehir, mahalle, sancak, angarya, ferman, irat, paşalık, askeriye, hapishane, kanun, tapu, toprak, celep, aşar, öşür, devlet, haraç, mülk, timar, vergi, arzuhal, belediye, post, zarf etj. **(yaklaşık 480 sözcük)**

Türkçeden gelen kelimeler hem de eş anlamlı olarak görünür:

Hajvan – kaba – tutkun – derdimen – halldup -qytyk/
Hall - siklet - zor - dert - qeder - zavall - telash - kusur/
Maskara – edepsöz - rezil/

Stilistik bakımından da çok güçlü olan bu kelimeler Balkan dilleri fakirleştirmez, aksine eski anlam ve obje işaret eden bu kelimeler dile farklı renkler katmaktadır.

Türkçeden aldıkları sözcükler köşelerine sokulmuş gibi gözükse de, taşıdıkları anlamlarla her anda güçlü bir dilsel potansiyele sahip oldukları için, patlayarak vazgeçilmez hâle dönüşürler.

Peki, bugün Balkan dillerindeki türkizmaların statüsü nedir?

Bu konuda Balkan ülkelerinin televizyon kanallarında gösterilen Türk diziler büyük bir rol oynuyorlar. Dizilerin gösterilmesiyle ortak dil, tarih ve kültürel unsurlar yeniden uyandırılıyor. Arnavutça'dan bir örnekle açıklayabiliriz:

Komünizm dönemi boyunca, bütün İslam terminolojisi “arkaizm” olarak adlandırıldı. Dolayısıyla, Arnavutça'nın bütün sözlüklerinden kaldırılarak kullanımı yasaklandı. Böylece, herkes bu kelime grubunun tamamen kaybolduğuna, yok olduğuna inandı.

O dönemin sözlüklerinde ve özellikle 1970 yıllarından sonra yani diktatör devleti tarafından Arnavutluk'ta bulunan bütün cami, tekke ve medreseler yıkıldıktan, bütün imam ve hocalar sürgün edildikten sonra, dini terminolojiyle savaşılmaya başlandı. İlk başta kitaplar ve sözlüklerden, sonra Arnavutların zihninden silen bu yok edici süpürmenin kendi süreçleri olmuştur. 1990'lü yıllardan sonra, siyasi sisteminin değişmesi ve dini inançların yeniden yaşanmaya başlanmasıyla 40 yıl boyunca "arkaik" olarak adlandırılan İslam terminolojisi yani Arnavutça Sözlüğünün aktif kelime fonuna yeniden girerek hak ettiği yere yerleşti.

Bu turkizmaların belirlenmesi uzun yıllardır bir çok dilbilimciye çalışma konusu olmuştur. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Turkizmalar sadece Türkçe ile karşılaştırılarak çalışılmış ve hiç bir zaman Balkan dillerinin ortak bir unsuru olarak ele alınmamıştır. Birkaç yıl boyunca hazırladığım benim çalışmamın amacı, Balkan dillerindeki ortaklaşa kullanılan sözcüklerin bir arada tespit edilmesi ve irdelenmesidir. Bunun için de *Balkan Dillerindeki Ortak Turkizmalar Sözlüğünü* hazırladık.

Bu çalışmanın temel amacı Balkan dillerindeki (*Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Hırvatça, Makedonca, Romence, Sırpça ve Yunanca*) ortak turkizmaların belirlenmesidir. Balkanlardaki mevcut bütün dillerin kelime hazinesinde çok sayıda turkizmalar bulunmaktadır. Bu turkizmaların belirlenmesi uzun yıllardır bir çok dilbilimciye çalışma konusu olmuştur. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Turkizmalar sadece Türkçe ile karşılaştırılarak çalışılmış, hiç bir zaman Balkan dillerinin ortak bir unsuru olarak ele alınmamıştır. Balkan dillerindeki Türkçe alıntılarının ortak korpusunun hazırlanmamızın sebebi de buydu.

Yukarıda bahsettiklerimize dayanarak bu sorular doğal bir şekilde ortaya çıkıyor:

- 1) Balkan dillerindeki bu alıntılar hangi ölçüde kabul edildi, benimsendi ve hangi ölçüde işlendi?
- 2) Türkçe alıntılarının ortak bir fonu bulunmakta mıdır?
- 3) Bu fonun özellikleri nedir?
- 4) Ortak Balkan fonu hangi sözcük alanlarını kapsamaktadır?
- 5) Türkçenin yapım ekleri Balkan dillerine nasıl uyum sağlamıştır?
- 6) Bir dilden başka dile aktarılan bu alıntıların oranı nedir ve bütün Balkan dillerinde aynı şekilde asırlara dayandılar mı? Bu sorulara cevap vermek için bu çalışma metodunu izledik:

İlk olarak, çalışmamızın iki hedefini belirledik:

Yıllar boyunca Türkolog ve araştırmacılarının yapmış oldukları en kaliteli çalışmalara dayanarak Balkan dillerindeki turkizmaların ortak korpusunun belirlenmesi.

Bugünün Balkan dillerinin açıklamalı sözlüklerinde yer alan Balkan dillerindeki turkizmaların ortak korpusunun belirlenmesi.

İkincisi, inceleyeceğimiz dilleri belirledik. Çalışmamızın araştırma konusu 8 (sekiz) Balkan dilidir. Bu diller şunlardır: *Arnavutça (buarada Kosova ve Makendonya'nın Arnavutçası da dahildir), Sırpça (burada Karadağ'ın Sırpçası da dahildir), Yunanca, Bulgarca, Romence, Makedonca, Hırvatça ve Boşnakça*.

Üçüncüsü, Balkanlı veya Balkanlı olmayan Türkologların ve dilcilerin Türkçe alıntılar alanında yapmış olduğu ve bulabildiğimiz bütün çalışmaların yaklaşık hepsini toplayarak inceledik.

Arnavutça için sıraladığımız yazarların araştırmalarını inceledik : *T. Dizdari, N. Boretzky, G. Meyer, F. Miklosich, H. Kaleshi, Z. Kakuk, K. Kazazis, I. Nemeth, G. Karaagaç, A. Krajni, M. Polisi, L. Latifi, F. Mediu, L. Mulaku, M. Ndreca.*

Sırbça için: *A. Škaljic, L. Bakotić, F. Miklosich, K. Lokotsch, H. Barić, D. Popović, G. Karaagaç, E. Berneker, S. Dobroshi, G. Elezovič, K. Kazazis, V. Karadžić, M. Vujaklija, M. Teodosijevic, K. Aykut, T. Muftić, M. Reinkowski.*

Romence için: *L. Saineanu, M. Guboğlu, Heine F. Wendt, A. Kerim, Th. Lobel, K. Lokotsch, G. Meyer, Meyer-W. Lubke, F. Miklosich, G. Karaagaç, M. Nurlu, M. Reinkowski, L. Rouzevalle.*

Bulgarca için: *M. Acaroglu, I. Gaberov, G. Karaagaç, A. Granes, Hauge, Kjetil Ra, H. Suleymanova, K. Lokotsch, F. Miklosich, M. Türker Acaroğlu, I. Nemeth, M. Reinkowski, Y. Yaşar.*

Yunanca için: *P. Georgidas, K. Giagkoullis, E. Boisacq, K. Krumbacher, K. Kukkidis, G. Meyer, F. Miklosich, G. Karaagaç, I. Nemeth, M. Reinkowski.*

Makedonca için: *O. Nasteva, M. Akay, Z. Kakuk, Louis K. Katona, G. Karaagaç, M. Reinkowski, G. Zbigniev.*

Bosnakça için: *A. Škaljic, G. Elezovič, E. Berneker, H. Vajzović*

Hırvatça için: *I. Esih, E. Causević, E. Berneker.*

Arnavutluk'ta, bilim çalışmalarına verilen desteğin sıfır olduğu koşullarda, Türkiye'deki çok sayıda kaliteli üniversitenin ve bilimsel kurumların destekleri olmamış olsaydı, Türkiye'de, Balkanlar'da, Avrupa ve Asya ülkelerinde gerçekleştirilen birçok kongre, sempozyum ve konferanslara daimi katılmamı sağlayıp içlerine alarak destek vermiş olmasalardı, şahsi azmim ve çabalarım boşuna gitmiş olacaktı. Çünkü bu bilimsel aktivite ve programlar esnasında ve birçok Türk üniversitesinde, konuşma yapmak üzere davetli olduğum açık oturumlarda dilciler, Balkan dilcileri ve Türkologların en iyilerini tanıma ve iletişim kurma olanağı verildi. Kendileriyle gerçekleştirmiş olduğum görüşmeler, fikir alışverişleri, hatta bazen de tartışmalar beni daha fazla donatıp çalışmamın devamlılığını sağlamak için gerekli bilgileri sağladı. Böylece, onların Arnavutluk'ta Tahir Dizdari gibi oryantal çalışmalar konusunda nasıl bir dehalari olduğu gibi, tüm Balkan ülkelerinin "Dizdarları"nın mevcut olduğu gerçeğini öğrenmiş oldum. Fakat bizim şartlarımızda, çeşitli Balkan ülkelerindeki saygıdeğer meslektaşlarımızın esirgemedikleri o destekleri olmadan, bu çalışmamızın başlatılması ve devamının getirilmesi konusunda gerekli literatürün ve kaynağın toplanması mümkün olmayacaktı. "Balkan Dizdarları" ve kendilerine ait çalışmalarını, Balkanlar'daki meslektaşlarımızın esirgemedikleri yardım ve destekleri sayesinde bulabildim. Onların desteği olmadan bu sözlük hazırlanamazdı. Türkizmalarla alakalı olarak doğrudan gerçekleştirilen yaklaşık 146 sözlük ve araştırmalardan ve dolaylı olarak yapılan araştırmalarla dolu 250 dosya ile kendimi kuşatılmış olarak gördüğümde, daha açık ve bariz bir ifade ile, kendi bölgelerindeki siyasi rejim ve durumlardan dolayı birbirleriyle iletişim dahi kuramadan, kendi dillerindeki türkizmaların izlerini takibi için her birinin (30-40) vermiş olduğu ve çokça çaba göstermiş oldukları bu "Balkan Dizdarları"yla çevrelenmiş olduğumu görünce, bu çok değerli katkı ve çalışmaların yeniden yapılandırılmasını hem etik hem de bilimsel bir görev ve sorumluluk olarak hissettim. Söz konusu bu sözlük bunu gerçekleştirme noktasında en uygun yöntem olarak gelmiş oldu bana.

Türkçede hazırlama kararı hiç de kolay olmadı. Fakat yasal düzeyde tamamıyla oturtulmuş vaziyetteydi. Bu şekilde, söz konusu sözlük çok daha geniş bir bilimsel kitleye yönelmiş oluyordu. Söz konusu sözlük sadece Türkiye’de değil, birçok yerde ve ülkede kullanıma açıktır. Bunun sebebi ise kendi bölgelerindeki türkizmalar meselesiyle ilgilenen dünya ülkelerindeki tüm Balkanolog ve dilcilerin mükemmel Türkçe ve oryantal dillere sahip olmalarıdır.

Sonuç olarak:

Nasıl daha çok üretken olabiliriz? İki yol var:

İlk olarak, Balkanlı Türkologların çalışmalarının Türkçeye çevirilmesi gerekmektedir. Çünkü Türk Türkologların Balkan dilleri bilmemelerinden dolayı iyi bir bilgi kaynağı olan ve Türk Türkolojisi için önemli olan bu eserleri tanıma imkânı yoktur.

İkinci ise, hem araştırmacılar hem de öğrencilerimizin katılacağı ortak projeler gerçekleştirmeliyiz. Bu projeler iki ana amacı hedeflemelidir: Hem bilgilerin ve çalışmaların doğrulanması hem de önceden başlatılan çalışmaları devam ettiren bir araştırmacı neslinin yetiştirilmesi.

KAYNAKLAR

- Bakotić, L. (1936). *Srpskohrvatskog knjizevnog jazika*. Beograd.
- Barić, H.: (1935). *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta*. Beograd.
- Boisacq, E. (1938). *Dictionnaire etymologique de la langue grecque*.
- Boretzky, N. (1975). *Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil I: Phonologie und Morphologie der albanische Turzismen*. Wiesbaden.
- Boretzky, N. (1975). *Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil 2: Worterbuch der albanischen Turzismen*. Wiesbaden.
- Boretzky, N.: (1981). Sur la substitution des noms de profesion d’origine turque en albanais, *Cahier Balkanique*, 2.
- Cimochowski, W. (1951). *Le dialecte de dushmani*.
- Çabej, E.: (1975). Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke të shqipes, SF, 1.
- Demiraj, Sh.: (2004). *Gjuhësi Ballkanike*. Tiranë.
- Dizdari, T.: (2006). *Fjalor i Orientalizmave*. Tiranë.
- Elezović, G. (1950). *Gasovne osobine albanaskog dijalekta Debra i njegova okoline*. Beograd.
- Esih, I. (1942). *Turcizmi Rječnik (turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom knjizevnom jeziku I pučkom govoru)*. Zagreb.
- Filan, K. (2001). Language-culture relation: Its significance in Turkish language education in Bosnia. *Council of Europe 2001 European Years of languages*, 24-27 ekim 2001, Ankara.

- Gabarov, I. (1998). *Reçnik na Çujdite Dumi Bulgarskiy*. Sofia.
- Georgidas, P. (1974). *Die lautlichen Veränderungen der türkischen Lehnwörter im Griechischen*. Münch.
- Giagkoullis, K.: Leksiko etimologiko kai ermnieutiko tis kupriakis dialektoi Strovolos-Lefkose 1994.
- Guboğlu, M. (1968). *Rumanya Turkolojisi ve Rumen dilinde Türk sözleri hakkında bazı araştırmalar*. Ankara.
- Granes, A. (1996). *Turco-Bulgarica, articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian*. Wiesbaden.
- Granes, A., Hauge, Kjetil Ra ve Suleymanova, H: *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*.
- Hafiz, N.: (1979). Specifičnosti Prizrenskog turskog govora, *Prilozi za Orientalnu Filologiju* 27, Sarajevo.
- Heine F. Wendt (1960). *Die türkischen elemente im Rumanischen*. Berlin.
- Jokl, N. (1911). *Studien zur Albanesischen etymologie und wort bildung*.
- Jokl, N. (1923). Linguistisch- kultur historische der Albanischen.
- Kakuk, Z. (1972). Le dialect turk d'Ohrid en macedonie, *Acta Orientalica Acedemiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXVI.
- Kakuk, S. (1973). *Recherches sur l'histoire de la lingua Osmanlie des XVI et XVII siecles, les elements Osmanlis de la lingua Hongroise, BOH XIX*, Budapest.
- Karaagaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara.
- Kerim, A. (1996). *Türkçeden Romenceye giren sözler- Romencedeki Türkçe kelimeler*. Ankara.
- Krumbacher, K. (1923). Griechischen elemente in Arabischen und Türkischen. *Byzant Zeitschrift*, 2.
- Kukkidis, K. (1960). *Elnikon Lekson Paragomenos ek dis Turkilis*. Atina.
- Latifi, L. (2006). *Huazimet turke në gjuhën shqipe krahasuar me gjuhët e tjera të Ballkanit*. Tiranë.
- Latifi, (Xhanari) L. (2006). *Turqizmat dhe semantika e tyre në fjaloret e shqipes*. Tiranë.
- Lobel, Th.: (1894). *Elemente turcesti arabeti si persane in limba romana*. Leipzig.
- Lokotsch, K. (1927). *Etymologischen wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen), wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg.
- Louis K. Katona (1969). Le dialecte Turc da la Macedoine de l'Ouest. *Türk Dili Arastirmalari Yillığı Belleten*, Ankara.

- Mehdiu, F. (1978). *Orientalizmat, hyrja dhe përdorimi i tyre në gjuhën shqipe*. Jehona 7, Shkup.
- Meyer, G. (1891). *Etymologisches wörterbuch der Albanische sprache*. Strasburg.
- Meyer, G. (1893). *Die Griechischen und Romanischen Bestandteile in wortschatze des Osmanisch-Turkischen*. Vien.
- Meyer-Lubke, W. (1935). *Romanisches etymologisches wortebuch*. Heindelberg.
- Miklosich, F. (1884-1890). *Die Türkischen elemente in den südost-und osteuropaischen sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, serbisch, Kleinrissisch, Grossrussisch, Polnisch)*, Wien.
- Muftić, T. (1973). *Arapsko-srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo.
- Muftić, T. (1973). *Prilog semantičkom proučavanju arabizma u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- Mulaku, L. (1989). *Turqizmat në gjuhën shqipe*, SKSH 3, Prishtinë.
- Nasteva, O.: (1970). *Turskiot govor vo gostivarsiot kraj*. Gostivar.
- Nasteva, O. (2001). *Turskite leksički elementi vo Makedonskiot yazik*. Skopje.
- Nemeth, I. (1961). *Traces of the Turkish language in Albania*. Budapest.
- Ndreca, M.: *Fjalor fjalësh e shprehjesh të huaja*, Prishtinë 1986, 2000.
- Popović, D. (1881). *Turske i druge istočanske reči u našem jeziku*. Beograd.
- Saineanu, L. (1885). *Elemente Turcesti in limba Romana*. Buresht.
- Saineanu, L. (1900). *Influenta orientala asupra limbei ti culturei Romane, I-III*. Bukuresht.
- Samara, M. (1995). *Zhvillime leksiko-semantike të turqizmave në gjuhën shqipe*, Tiranë 1995.
- Škaljic, A. (1957). *Turcizmi u Narodnom Govoru i Narodnoj Knjizevnosti Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.
- Škaljic, A. (1973). *Turcizmi u Srpskohrvatskom - Hrvatskosrpskom jeziku*. Saraje.
- Wendt, H. F. (1960). *Die Turkischen elemente im Rumanischen*. Berlin.

FEYZA ALTINKAMIŞ*

BELÇİKA'DA (FLAMAN BÖLGESİ'NDE) TÜRKÇENİN ANA DİLİ VE YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ¹

Bu yazıda Belçika'nın Flaman bölgesinde Türkçenin ana dili ve yabancı dil olarak öğretimi konusunda güncel durumu tanıtmak amaçlanmaktadır. Belçika idari yapısı ile oldukça karmaşık bir ülkedir. Federal bir devlet yapısına sahip olan ülkede adalet, dış politika, sosyal güvenlik, vergi ve enerji gibi yetkiler federal devletin sorumluluk alanında iken kültür, gençlik, dillerin kullanımı ve eğitim yetkisi topluluk yetkileri alanına girmiştir. Bu nedenle eğitim konusunda topluluklar arasında farklı uygulamalar söz konusudur. Bu makale sadece Belçika'nın Flaman Bölgesi'ndeki durumu betimlemeye yöneliktir.

Belçika'nın Flaman Bölgesi'nde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi Flaman Bölgesi'nin Doğu Flandre olarak adlandırılan kesiminde Gent şehrinde yer alan Gent Üniversitesi, Edebiyat ve Felsefe Fakültesi, Mütercim Tercümanlık ve İletişim bölümü, Türkçe ana bilim dalında yapılmaktadır. Gent şehri Flaman Bölgesi içinde çok kültürlülüğü ile bilinen ve üniversite öğrencilerinin şehrin kendisi ile bütünleştiği bir şehirdir. 250,000 nüfusa sahip olan şehirde yaklaşık 70,000 öğrenci yaşamaktadır. Bu özelliği ile tam bir öğrenci şehridir. Gent şehrindeki çok kültürlü yapının büyük bir kısmını Türkler oluşturmaktadır. Son verilere göre nüfusun 30,000'i Türk kökenlidir (De Gendt, 2018). Şehir merkezinde Türklerin yoğun olarak yaşadığı Dampoort, Wondelgem ve Sleepstraat olarak bilinen belirli mahalleler vardır. Şehrin hemen hemen her noktasında ve her durumda Türkçe konuşan kişilerle karşılaşmak çok olasıdır. Gent Üniversitesi, Mütercim, Tercümanlık ve İletişim bölümünde İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça ve Türkçe ana

* Doç. Dr. - Gent Üniversitesi Mütercim Tercümanlık ve İletişim Bölümü, Türkçe Ana Bilim Dalı,
feYZa.altinkamis@ugent.be

¹ Konuşma Tarihi: 28 Ekim 2020

bilim dalları vardır. Bölümde eğitim lisans ve yüksek lisans seviyelerinde verilmektedir. Bölüme gelen bir lisans öğrencisi Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinden biri zorunlu olmak şartıyla İspanyolca, İtalyanca, Rusça ve Türkçe dillerinden birini seçerek örneğin Fransızca-Türkçe, İngilizce-İspanyolca, Almanca-Rusça dil birleştirmeleri yaparak eğitim alabilir. Bu uygulamaya istinaden Fransızca-Türkçe, İngilizce-Türkçe ve Almanca-Türkçe dil tercihleri yaparak bu dillerde mütercim, tercüman ve çok dilli iletişim uzmanı olarak diploma almak mümkündür. Bu bölüm bünyesinde Türkçe ana bilim dalı 2006 yılında Prof. Dr. Johan Vandewalle başkanlığında kurulmuştur. Vandewalle, en çok dil bilen Belçikalı unvanına sahip bir dilbilimcidir. Türkçe ana bilim dalının alt yapısı kendini tarafından hazırlanmış ana bilim dalında okutulan temel ders kitapları Vandewalle tarafından yazılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı ile yapılan eğitim anlaşması çerçevesinde Türkiye tarafından gönderilen okutmanlar 2007-2011 ve 2011-2016 yılları arasında ana bilim dalında verilen dersleri desteklemek amacıyla burada görev yapmıştır. Ancak 2016 yılında Flaman Bölgesi'nde yapılan bir resmi değişiklik² sonucu artık Türkiye tarafından yapılan bu görevlendirmenin önü kapanmıştır³.

Gent Üniversitesi'nde görev yapan akademik personelin görev tanımı üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar, eğitim/öğretim, araştırma ve topluma hizmet uygulamalarıdır. Akademik personel kendi kadrosu ile ilişkili olarak görev tanımı çerçevesinde bu üç bölüme farklı ağırlıklarda destek vermektedir. Mütercim, Tercümanlık ve Çok Dilli İletişim bölümünde 4 farklı araştırma alanı bulunmaktadır. Bunlar:

- a) EQTIS (Empirical and Quantitative Translation and Interpreting Studies): Ampirik ve Kantitatif Mütercim ve Tercümanlık Çalışmaları Araştırma Grubu
- b) LT³ - (Language and Translation Technology Team): Dil ve Çeviri Teknolojileri Araştırma Grubu
- c) MULTIPLES – (Research Centre for Multilingual Practices and Language Learning in Society): Toplumda Çok Dillilik ve Dil Öğrenimi Araştırma Grubu
- d) TRACE - Translation and Culture: Tercüme ve Kültür araştırma grubu

Örneğin, Türkçe ana dilim dalı başkanı olarak görev yapan Prof. Dr. Johan Vandewalle uzmanlık alanına giren TRACE araştırma grubunda Türkçe ile ilgili araştırmalar yaparken, Dr. Feyza Altınkamaş, çok dillilik ve dil edinimi alanında MULTIPLES araştırma grubunda Türkçe ile ilişkili araştırmalar yapmaktadır. Bölüm hakkında detaylı bilgiye <http://www.vtc.ugent.be/> adresinden ulaşılabilir.

Belçika, Flaman Bölgesi'nde Türkçe ile ilgili olan bir başka önemli alan Türkçenin ana dili olarak öğretimidir. 1977-2016 yılları arasında T.C. Millî Eğitim

² Bu değişiklik hakkında detaylı bilgi için; Altınkamaş, F. (2019). Teaching Turkish as a mother tongue in Belgium: from past, to present and to future. *International Journal of Language Academy*, 7(27), 197–207.

Acer Karataş, E. ve Altınkamaş, F. (değerlendirmede). Belçika Flaman Bölgesi'nde Türkçe ve Türk Kültürü Eğitimi: Bir Model Önerisi.

Bakanlığı tarafından görevlendirilen Türkçe ve Türk Kültürü dersleri öğretmenleri tarafından farklı uygulamalarla verilen bu dersler 2016 yılındaki yukarıda söz edilen değişikliğin ardından sonlandırılmıştır. O tarihten itibaren bu bölgede Türkçe dersleri çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından farklı kurumlar ve farklı projeler çerçevesinden yürütülmektedir. Bölgede yerleşik Türk halkının Türk diline yönelik ihtiyaçları temelde çocuklarının Türkçe ana dil gelişimlerinin desteklenmesi şeklindedir. Ancak Türkçenin ana dil olarak desteklenmesi Belçika’da her zaman bir politik tartışma konusudur. Aileler çocuklarının hem Türkçe hem de bölgenin resmi dili olan Flamanca’da yetkin olmasını amaçlarken bu politik gündem Türk ailelerin çocuklarının eğitimleri ve entegrasyonları konusunda sürekli bir kaygı içerisinde olmalarına neden olmaktadır. Toplumdaki Türk dili konusundaki ihtiyaca cevap vermek amacıyla kurulmuş olan bir sivil toplum kuruluşu da Belçika Türk Dili Enstitüsü Uyum ve Araştırma Merkezidir. 29/6/2019 tarihinde Anvers merkezli olarak Flaman Bölgesi’nde uzun yıllardır görev yapan akademisyen ve eğitimcilerden oluşan bir grup ile kurulan bu enstitü gerek Türkiye ile gerek Belçika kurumları ile iletişim içerisinde Türk halkının Türkçe konusundaki ihtiyaçlarına cevap verecek projeler yürütmektedir. Aşağıda bu projelerden çeşitli örnekler verilmektedir:

a. Çocuklar için Türkçe Dil Etkinlikleri atölyesi: Brüksel Yunus Emre Enstitüsü iş birliği ile yürütülen bu projenin genel amaçları:

1. 6-12 yaş arasındaki çocukların Türkçe dil becerilerini geliştirmek, Türkçenin ev dili olmaktan öte bilim ve edebiyat dili olduğu konusunda farkındalık oluşturmak,
2. Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığı çocukların yaş gruplarına uygun Türkçe süreli yayınlar ile çocukları (ve aileleri) tanıştırmak
3. Türkçe atasözleri ve deyimler hakkında farkındalık uyandırmak
4. Atasözleri ve deyimlerin günlük Türkçe iletişim alanlarında (okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerileri) kullanımını teşvik etmek

b. Flaman Bölgesi okullarında Tema Temelli Yaklaşımla Yeniden Türkçe Eğitimi: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı iş birliği ile Belçika Flaman Bölgesi okullarında bir süredir gerçekleştirilemeyen Türkçe ve Türk kültürü derslerinin 2019-2020 eğitim-öğretim yılından itibaren pilot olarak seçilen bazı okullarda yeniden hayat bulabilmesini sağlamaktır.

c. Türkçemiz: Oynayalım, Öğrenelim: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı iş birliği ile 6yaşında Belçika’da anaokulu üçüncü sınıfa devam eden çocukların ana dilleri olan Türkçeyi eğitici ortamlarda ve eğlenceli aktiviteler aracılığıyla desteklemek amaçlan

d. Kişisel Gelişim Seminerleri: Bölgede yerleşik Türk halkının gerek psikolojik gerek sosyal ve kişisel uyum ve gelişim ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla çeşitli uzmanların davet edildiği bilgilendirme sohbetleri

KAYNAKLAR

Altınkamaş, F. N., Vandewalle, J. ve Delice, N. (2016). Akademik Türkçe öğretiminde Belçika / Flaman Bölgesi örnekleme, (Yıldırım F. ve Tüfekçioglu B. Ed..). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi*, s. 423-436. Ankara: Pegem Akademi.

Altınkamaş, F. (2019). Teaching Turkish as a mother tongue in Belgium: from past, to present and to future. *International Journal of Language Academy*, 7(27), 197–207.

De Gendt, T. (2018). *Turkije aan de Leie*. Uitgever Lannoo: Belçika.

DİLEK ERGÖNENÇ***KÖY ENSTİTÜLERİ VE ENSTİTÜLERİN FİKİR BABASI
İSMAİL HAKKI TONGUÇ ÜZERİNE ¹****Giriş**

Tanzimat ile birlikte Türk eğitim tarihine baktığımızda eğitim kurumlarında köklü değişiklikler meydana gelmeye başladığı görülür. Eğitim bir sisteme oturtulmaya, modernleştirilmeye çalışılmış, modern Türkiye'nin kurulmasından sonra ise eğitime verilen önem en üst seviyeye gelmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimde birliğin sağlanması için uğraşmış, demokratik, laik bir eğitim sistemi getirilmiş ve eğitim devletleştirilmiştir. İlk defa 3 Mart 1924'te çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birliğin meydana gelmesi sağlanmıştır (Özodaşık 1999: 44). Böylece bütün okullar Maarif Nezaretine yani Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Bu kanunla eğitim ve öğretim birleştirilmiş, eğitimin Cumhuriyet rejimine uygun insan tipini yetiştirir bir duruma gelmesi ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmesi istenmiştir (Özodaşık 1999: 110).

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından eğitimin en iyi noktaya ulaşabilmesi için ülkeye yabancı eğitimcilerin çağrılmıştır. 1924-1934 yılları arası bu bakımdan adeta yıldızlar kümesinin toplandığı bir dönemdir. Amerika'dan Dewey gelmiş, onun Almanya'daki dengi Kerschensteiner Türk hükümetinin çağrısını kabul etmemiş onun yerine Dr. Kühne gelmiştir. Ardı ardına Avrupa ve Amerika'dan ünlerinin doruğunda veya sonradan üne kavuşacak bir çok uzman gelerek Türk eğitiminin sorunlarının çözümü için raporlar hazırlamışlardır. Ancak bu raporlar, Gökalp'in Batı'yı ne kadar iyi anladığını ve Batı taraftarlarının anlayışlarının da ne kadar sakat olduğunu

* Prof. Dr. - Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, dileker@gazi.edu.tr

¹ Konuşma Tarihi: 10 Haziran 2020

göstermektedir. Bunların hepsi de kendi ulusal eğitimlerine göre çözümler önermişler, Türkiye kendi ülkelerinin bir parçasıymış gibi davranmışlardır.

Söz gelimi Dewey'den inkılapları eğitim alanına yöneltmenin ana stratejisini belirlemesi beklenmiştir. Ancak Dewey Türkiye Cumhuriyeti sanki Birleşik Amerika gibi eski ve yerleşmiş bir rejimmiş; sanki yerleşmiş bir eğitim sistemi varmış gibi çözüm önerileri getirmiştir. Mesela en acil ihtiyacın öğretmen maaşlarının yükseltilmesi olduğunu söylemiştir ki bu çözüm belki bugünün Türkiye'si için geçerli bir öneri olabilir. Yine örgütlenme ve yönetim konusundaki önerilerinde de kendi ülkesinin ve toplumunun anlayışını göstermiş, Türk toplumundaki kadın erkek ilişkilerini ve kadının sorunu gibi sorunlara değinememiş hatta tüm uzmanların yaptığı gibi kız erkek ilişkileri konusundan kaçınmışlardır (Kirby 2019: 55-59).

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitimle İlgili Çalışmalar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ardarda yapılan reformlar, yenilikler eğitimde çığır açıcı niteliktedir. İlk atılımlardan biri de 1 Kasım 1928'deki Latin alfabesi esaslı Yeni Türk Harflerinin Kabulü Kanunu'dur. Harflerin öğretilmesi ve okuma-yazma oranının artırılması bundan sonraki en önemli hedef olmuştur. Bu hedefi gerçekleştirmek için, 24 Kasım 1928'de ilk Millet Mektepleri Talimatnamesi resmi gazetede yayınlanmıştır (Arıbaş ve Koçer, 2008: 229). 1 Ocak 1929'da "yaygın eğitim" için yapılan okuma-yazma seferberliği ve ardından açılan Millet Mektepleri ile 15-45 yaş arası vatandaşlar Millet Mekteplerine alınarak halka günlük yaşamda gerekli bilgilerin öğretilmesi amaçlanmıştır (Toprak 2008: 12-27).

Gazi Eğitim Enstitüsünün Kuruluşu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yine Dewey'in kurulmasına büyük önem verdiği Gazi Eğitim Enstitüsü kurulmuştur. Dewey şüphesiz enstitünün kurulması yönünde hem Sovyet Rusya'daki Yüksek Pedagoji Enstitüleri hem de Amerika'da Dewey'in içinde bulunduğu Colombia Üniversitesi'nin Teacher College'i (Öğretmen Okulu) örnek göstermiştir. 1926'da Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü adıyla kurulan, 1929'da Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olarak adı değişen okul, Köy Enstitü hareketinin de hem beşiği hem de ölüm döşeği olmuştur. Geçmiş deneylerden yararlanma imkanı olmadığı için düşe kalka yapılan deneyler ve harcamalarla kurulan enstitünün Ankara'da kurulması ise yapılan en iyi işlerden biri olmuştur. Başına İsmail Hakkı Baltacıoğlu getirilmiş, ancak görüşlerinin Pedagoji Bölümü'nde bazı üyelerce sindirilememesi yüzünden Baltacıoğlu istifa etmiştir (Kirby 2019: 73) Okulda 1929-1948 arasında Resim-İş, Beden Eğitimi, Müzik, Eğitim (Pedagoji), Fransızca, İngilizce, Almanca bölümleri kuruldu. 1947 yılında, "Gazi Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü" olan adı değiştirilerek "Gazi Eğitim Enstitüsü" ne dönüştürüldü. Enstitü'den yetiştirilen öğretmenler bütün ülkeye yayılarak Türk eğitimine büyük katkıda bulunmuşlardır.

İsmail Hakkı Tonguç'un Türkiye'nin eğitim yoluyla değişmesi sorununu çözümleme deneylerinin birçoğu Gazi Eğitim Enstitüsünün Elishleri Bölümü'ndeki çalışmaları sırasında yapılmıştır (Kirby 2019: 76).

Halk Evleri

Atatürk İlke ve İnkılapları'nın öğretilmesi ve yaygınlaştırılması ise bir sonraki hedeftir. İşte 1932'de Halk Evleri'nin açılma sebebi de budur (Toprak 2008: 55).

Halkı bilgilendirme amacıyla pek çok alanda faaliyetlerin yapıldığı Halk Evleri, Atatürk'ün “halkçılık” ilkesinin eğitime uygulanması için kurulmuştur. Buralarda da çoğunlukla öğretmenler görev yapmıştır (Arıbaş ve Koçer, 2008: 229). Halk Evleri kentlerde kültür merkezleri olarak büyük başarılar göstermişlerdir. Ancak bütün milleti kapsayamamışlardır. Halk Evleri genç aydınların “halka doğru” gitmek için yetiştirilecekleri kültür merkezi olmaları için kurulmuştur. Bu aydınların ne dereceye kadar ve ne kadar süre ile kişisel ve maddi çıkarlarını bir yana bırakarak Köy Odaları'nda gönüllü olarak çalışacakları, köylerde doktor, öğretmen vb. görevlerde bulunacakları ise bir sorundu. Reşit Galip'in öncülük ettiği bu çalışmada, Halk Evleri kısa bir sürede çoğalıp genişlemiştir. Özellikle 1935'ten sonra yararlı işler görmüşler, amatör folklorcular, sosyologlar, müzikologlar, tarihçiler; bir eğitim planlaması için temel olabilecek bilgiler toplamışlar, halk kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini de göstermişlerdir. Ancak işin köy yönü eksik kalmış, Türk köyünü canlandırıcı bir eğitim etkeni olmaya çalışırken bozulmuştur (Kirby 2020: 103-104).

Başlangıçta köylüler şehirlerdeki Halk Evleri'ne çekilmeye çalışılmış, oralarda verilen konferanslara, kültür çalışmalarına çağırılmışlardır. 1933 yılında Ankara Halk Evi; ilk köy gezisini planladığında, üyeler, politikacılar, aydınlar, hekim, şair, pedagoji öğrencileri vb.den oluşan ekip adeta Afrika seferine çıkar gibi otomobillerle, otobüslerle köye varmışlar, köy alanında konuşmalar, yemek için köye konserveler götürülmesi, köyden bazı hastaların muayenesi gibi davranışlarla köyle derin bir bağın kurulamadığı görülmüştür. Yer yer bazı hekimlerin, sağlık memurlarının gönüllü hizmet ettiğine şüphe olmamakla birlikte, Halk Evleri'nden köye gidiş genel anlamda bir iç turizm niteliğinde olmuş, aydınların köyün sorunları karşısında ne kadar gerçekçilikten uzak oldukları daha iyi anlaşılmıştır (Kirby 2019: 105).

Peki eğitimdeki sorunlar, özellikle de köyün eğitimi nasıl gerçekleşecektir? İşte bu noktada Türk eğitim tarihinde Tonguç Baba ortaya çıkar. Enstitülerin kuruluşunu anlatmadan önce İsmail Hakkı Tonguç'un kim olduğundan ve fikirlerinden bahsetmek gerekir.

İsmail Hakkı Tonguç

1935 yılına gelindiğinde artık bütün önemli pedagogların Türkiye'nin köy eğitimi ve kalkınması sorununa çözüm getirmekte yetersiz kaldıklarını, adeta bütün dehalarını tükettiklerini görüyoruz Eğitim sistemindeki problemlerin hepsi Batı eğitim sistemine göre çözümlenmeye çalışılıyor, bunların Türkiye'de bulunmayışı ise kilitlenmeye sebep oluyordu (Kirby 2020: 113).

İşte İsmail Hakkı Tonguç tam bu noktada ortaya çıkmıştır. İşin ilginç yanı İsmail Hakkı Tonguç, Millî Eğitim Bakanlığı içinde ve çevresinde köy sorununu çözmek için hazır reçetesi bulunmayan tek kişidir. Tonguç'a göre “köy sorunu” diye bir sorun yoktur, bir “aydınlar sorunu”, bir “meslek sorunu”, “eğitim sorunları” ve hepsinin de üstünde bir “ülke sorunu” vardır. Tonguç, İlköğretim Genel Müdürü olmadan iki yıl önce eğitimi düzeltme ilkelerini formülleştirmiş ve bunlar imkanlar elverdiği ölçüde uygulanmıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sorununu çözmek için hiçbir yabancı düşünüre borcu veya ihtiyacı yoktur aslında (Kirby 2019: 117).

İsmail Hakkı Tonguç (1893–1960) ismi Köy Enstitüleri denince ilk akla gelmesi gereken isim, enstitülerin kurucusu, kuramcısı ve mimarıdır.

Hayatı

İsmail Hakkı Tonguç, 1893 yılında Bulgaristan'ın Silistre şehrine bağlı Tataratmaca köyünde dünyaya gelmiştir. 1914'te İstanbul'a geldikten sonra Maarif Nazırı Şükrü Bey'in makamına çıkmış ve bu kendisi için büyük bir fırsat olmuştur. Kastamonu Öğretmen Okulu'ndaki yatılı öğrencilik günleri bu tanışma sonucu olmuş, artık bir eğitimci olmaya karar vermiştir (Tonguç 2017: XIV, Ergönenç 2020: 206).

Kastamonu'da bir buçuk yıl geçirmiş, daha sonra Maarif Nazırı Şükrü Bey'e yeniden bir mektup yazarak iyi bir okul olduğunu duyduğu Moda'daki İstanbul Öğretmen Okuluna geçmek istediğini bildirmiştir. Yine olumlu cevap alan İsmail'in Moda'daki öğretmen okuluna geçmesinden sonra adına Hakkı ismi ilave edilir. 1918 yılında öğretmen olarak mezun olmasının ardından bir grup arkadaşıyla birlikte öğrenimini sürdürmek için Almanya'ya gönderilir. Karlsruhe, Ettlingen Öğretmen Okulu'nda 1919'a kadar eğitimini sürdürür (Tonguç 2017: XV). Burada 7 ay kalan İsmail Hakkı, hem öğrenim görme hem de Alman toplumunu tanıma fırsatı bulur. Anadolu'nun düşman işgali sonrasında öğrenimi yarıda kalır ve yurda geri döner. İlginç bir rastlantıyla 19 Mayıs 1919'da Haydarpaşa'ya yanaşan gemiyle yurda dönmüştür ve ilk görev yeri olan Eskişehir'e gitmiştir (Ergönenç 2020: 206-207).

1919 yılında İsmail Hakkı, önce Eskişehir Erkek Öğretmen Okulu'nda, daha sonra Konya, Ankara ve Adana'da Resim-Elişleri ve Beden Terbiyesi öğretmenliğini devam ettirmiştir. 1925 yılında İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelere giderek başlıca deneme okullarında uygulanan eğitim anlayışını yakından incelemiş ve oradaki pedagoğlarda görüşmüştür. Bu gezilerde “İş İçinde Eğitim” ilkesini benimser ve yurda döndükten sonra ilk uygulamasını Ankara'da açılan İş İlkesine Dayanan Öğretim Kursu'nun yöneticisi olarak gerçekleştirir. 1929'da hazırladığı “İş Dersi”ni; Gazi Orta Muallim Mektebi'nde tüm bölümleri kapsayacak şekilde programa dahil eder. Bu okuldaki başka bir projesi de 1932-33'te faaliyete geçirdiği Resim-İş Bölümü'dür. 1933'te Cumhuriyet'in 10. Yıl Kutlama Hazırlıkları Komisyon Üyeliği yapan İsmail Hakkı (Tonguç 2017: XV); Saffet Arıkan'ın Kültür Bakanı olması ile ön plana çıkar (1935) (Ergönenç 2020: 207).

İsmail Hakkı Tonguç'un eğitim faaliyetleri içindeki yöneticilik rolü ilk olarak 3 Ağustos 1935'te İlköğretim Genel Müdürlüğüne atanmasıyla başlamıştır. Köy Enstitüleri hakkındaki geniş bir raporu Saffet Arıkan'a aynı yıl sunmuştur (Ergönenç 2020: 207).

Tonguç köy eğitimleri projesini oluşturduğunda projenin çıkış noktası, Atatürk'ün orduda görev yapmış, okuma yazma bilen onbaşı ve çavuşları köy eğitimleri olarak yetiştirme düşüncesine dayanıyordu. İlk eğitim kursu 1936 yılının Temmuz ayında, Eskişehir-Mahmudiye'de 84 eğitimci adayının katılımıyla gerçekleştirildi. İsmail Hakkı Tonguç, 22 Haziran 1937'de Köy Enstitüleri'nin kuruluş ilkelerini kapsayan bir muhtıra hazırladı. Hasan Âli Yücel'in 1938'de Milli Eğitim Bakanı olmasıyla enstitülerin kuruluş süreci hızlandı. 31 Ocak 1940'ta İsmail Hakkı Tonguç, İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne asaleten atandı (Tonguç 2017: XVI-XVII.)

Köy Enstitülerinin Kuruluşu

Köyde eğitimi canlandırmak, köyde yaşayanların hem okur yazar olmasını hem de iyi birer eğitim görmesini sağlamak, kırsal kesimde ve şehirde yaşayanlar arasındaki bozuk dengeyi eşitlemek, köye yönelik mesleklerde eğitilmiş elemanlar yetiştirmek, köy insanını anlayacak aydınlar yetiştirmek amacıyla kurulan Köy Enstitüleri; 1940-1954 yılları arasında faaliyet göstermiş kurumlardır. Bu eğitim öğretim kurumları ile halkın eğitilmesi ön plana çıkmış, köyde yaşayanların bilinç düzeyi yükseltilerek; köyde ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişim sağlanmaya çalışılmıştır (Ergönenç 2019: 30).

Köy Enstitüleri; Maarif Vekili Saffet Arıkan tarafından İlköğretim Umum Müdürlüğüne getirilen İsmail Hakkı Tonguç'un ve 1938'de Maarif Vekili olan Hasan Âli Yücel'in çabalarıyla oluşturulmuş bir projedir.

Tonguç, 1935 yılında, Atatürk'ün eski kurmaylarından olan, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan tarafından İlköğretim Genel Müdür vekilliğine, daha sonra da İlköğretim Genel Müdürlüğüne atanmış; Tonguç'un enstitüler ile ilgili fikirleri de böylece somutlaşmaya başlamıştır. Sonraki Bakan Hasan Ali Yücel onun bu girişimlerine sahip çıkmıştır (Pazar, 2001: 26; Aysal, 2005:271). Tonguç, bu iş için tesadüfî olarak seçilmiş biri değil, bizzat Atatürk'ün bilgisi ve onayı ile göreve getirilmiştir (Kirby, 2019: 155). Böylelikle Cumhuriyet'in ileri görüşlü eğitimcilerinden Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç, Cumhuriyet ve inkılapların değerlerini eğitim yoluyla halka ulaştıracak olan Köy Enstitüleri projesini hayata geçirmişlerdir.

1940'ta çıkarılan 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile deneme okulları enstitüye dönüştürülmüş ve on yedi yeni Köy Enstitüsü kurulmuş, 1942'de çıkarılan 4274 sayılı "Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu" ile enstitülerin yapılandırılması tamamlanmıştır (Ergönenç 2020: 30). Köy Enstitüleri deyince İsmet İnönü'yü de unutmamak gerekir. Başbakan İnönü, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ve Tonguç'un enstitüler bağlamında devlet içinde yeri vardır ve üçü de enstitüler için farklı işlevlere sahip olmuştur (Ertuğrul 2002: 33'ten aktaran Toprak 2008: 59-60).

Köy Enstitüsü Kanunu yürürlüğe girdikten sonra ilk olarak 1936'da, köylere öğretmen yetiştirmek amaçlı kurulan İzmir Kızılçullu ve Eskişehir Çifteler'deki Köy Öğretmen Okulları da Köy Enstitülerine dönüştürülmüş, böylece köye göre öğretmen yetiştirme hareketinin Köy Enstitüleri bölümü başlamıştır (Akyüz 1999: 31; Ergönenç 2020: 208). Köy Enstitülerinin kurulduğu yerler ve adları şöyledir:

1940'da kurulanlar; İzmir-Kızılçullu Köy Enstitüsü, Eskişehir-Çifteler Köy Enstitüsü, Lüleburgaz-Kepirtepe Köy Enstitüsü, Kastamonu-Gölköy Köy Enstitüsü, Malatya-Akçadağ Köy Enstitüsü, Antalya-Aksu Köy Enstitüsü, Samsun (Ladik)-Akpinar Köy Enstitüsü, Adapazarı-Arifiye Köy Enstitüsü, Trabzon (Vakfikebir)-Beşikdüzü Köy Enstitüsü, Kars-Cilavuz Köy Enstitüsü, Bahçe-Düziçi Köy Enstitüsü, Isparta-Gönen Köy Enstitüsü, Balıkesir-Savaştepe Köy Enstitüsü, Kayseri-Pazarören Köy Enstitüsü.

1941'de kurulanlar; Ankara-Hasanoğlan Köy Enstitüsü, Konya (Ereğli)-İvriz Köy Enstitüsü.

1942’de kurulanlar; Sivas (Yıldızeli)-Pamukpınar Köy Enstitüsü, Erzurum-Pulur Köy Enstitüsü

1944’de kurulanlar; Ergani (Dicle) Köy Enstitüsü, Aydın (Ortaklar) Köy Enstitüsü

1948’de kurulanlar; Van (Ercis) (Ermis) Köy Enstitüsü, son kurulan enstitüdür. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/koy-enstitusu> Erişim tarihi: 02.12.2019).

Enstitülerin sayısı başta 20 olarak planlanmış, sonra sayı 21’e çıkarılmıştır (Ergönenç 2020: 208-209).

Ankara’da, Hasanoğlan Köy Enstitüsü içinde Yüksek Köy Enstitüsü de kurulmuştur (1942–1943). Köy Enstitüleri’ne öğretmen, bölge okullarına yönetici, gezici başöğretmen, ilköğretim müfettişi ve kesim müfettişi yetiştirmek amaç edinilmiştir (Toprak 2008: 75; Ergönenç 2020:209).

1942 yılında ilk mezunlarını veren Köy Enstitülerinin öğretim süresi 1952–1953 öğretim yılında altı yıla çıkmıştır. Enstitüler sonraki öğretim yılında öğretmen okullarıyla birleştirilmiştir. Öğrenci ve okul sayısı olarak 1941–1942 öğretim yılı ilk, 1951–1952 öğretim yılı da son öğretim yılıdır. Enstitülerin ilköğretime kazandırdığı öğretmen ve eğitmen sayısı 26.016’dır. Türk Milli Eğitim tarihi içinde, bu kadar kısa zamanda yetiştirilen bu öğretmen ve eğitmen sayısı; büyük bir ilerleyiş örneğidir. En ıssız köylere kadar olan gelişmede cinsiyet ayrımı da yapılmamıştır (Gedikoğlu 1971: 231, Ergönenç 2019: 31).

Özellikle tren yollarına yakın ve tarıma elverişli köylerde açılan 21 köy enstitüsünden; kapatıldıkları 1954 yılına kadar 1398’i kız, 15.943’ü erkek olmak üzere toplam 17.341 kişi yetişmiştir. 1936-1947 yılları arasında faaliyet gösteren eğitim kurslarından da 8675 eğitmen mezun olmuştur. Yüksek Köy Enstitüsü toplam 209 mezun vermiştir (Ergönenç 2019: 30). Köy Enstitülerinde önce bir deneme evresinden sonra 1943, 1947 ve 1953 öğretim programı olmak üzere üç program hayata geçirilmiştir. 1940’dan 1943’e kadar 3803 sayılı yasa doğrultusunda ders programı hazırlanmıştır (Toprak 2008: 79-87).

Köy Enstitülerinin Amacı

Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfusunun yüzde sekseni 1935 yılında köylerde yaşamaktaydı. Okulun ve öğretmenin yok denecek kadar az olduğu bu yıllarda köyde yaşayan insanların sadece okuma yazma değil, hayatın bir çok yönüyle (hastalıklarla, üretimin ilkilliğiyle vb.) mücadele edebilecek eğitime ihtiyacı olmuştur.

“Herkes okula gidemeyen bir buçuk milyon çocuğun okutulmasından yanaydı ama bu işi gerçekleştirecek olanlar sorunun büyüklüğünün bilincine varamıyordu. Öğretmen yetiştirme plana bağlanmıyor, yeni okulların açılması için köklü kararlar alınmıyor, köy için değişik tipte öğretmen yetiştirme gereği kabul edilmiyor, kent öğretmen okullarında aşılacak ‘idealizm’le köy eğitiminin çözümleneceği sanılıyordu. Köyün gerçekleri eğitim yöneticilerince, aydın kamuoyunca bilinmiyordu. Oysa en yakın köylere gitmek bile Anadolu’nun yoksulluk ve yokluklardan, hastalıklardan, bilgisizlikten kırıldığını, jandarma dışında hiçbir devlet kuruluşunun köylere ulaşamadığını görmeye yeterdi.” (Yağcı 2019: 105).

Sonuç olarak Cumhuriyet ile birlikte köye götürülmeye çalışılan hizmetler yeterli olamamış, köy insanını anlayabilecek aydın profiline olan ihtiyaç; Köy Enstitülerini ortaya çıkaran en önemli sebep olmuştur (Aysal 2005: 271; Ergönenç 2019: 31).

Enstitüler ile köy çocuklarının yeteneklerine göre yetiştirilmesi ve köylere gönderilmesi amaçlanmıştır; böylece bunların köyün aydınlanma yolunu açacakları düşünülmüştür. Bu durum 3803 sayılı yasanın 1.maddesinde “köye yarayışlı eleman yetiştirme maddesi ile” net bir şekilde açıklanmaktadır (Bakkal 1998: 53–54’ten aktaran Toprak 2008: 64).

Binlerce köy çocuğunun okuma fırsatı bulduğu, mezun olduğunda kendi köylerini geliştirmek için çabalarda bulunduğu enstitüler ile, okumayan köy çocuğunun kalmaması, köylerde eğitimin yaygınlaştırılması ve köyün ekonomik yönden kalkınması hedeflenmiştir (Özden Arslan 2018: 85).

Ezberden ziyade uygulayan, okuyan, üreten, düşünen, okullarına cep harçlıklarıyla değil emekleriyle katkıda bulunan öğrencilerin yetiştirildiği enstitülerde İsmail Hakkı Tonguç’un “iş içinde eğitim” ilkesi uygulanmıştır. Her enstitüde, yetişen öğretmenlerin görev yapacakları okula benzer bir uygulama okulu yer almış; bu okul, atölye, derslik, oyun alanı, ahır, kümes, bir öğretmen lojmanı ve bir tarladan oluşmuştur. Öğretmen olacak kişiler uygulamalı eğitim sayesinde meslekî staj da yapmışlar, ilgi alanlarına göre bahçecilik, hayvancılık, arıcılık, inşaat, demircilik ya da marangozluk; kızlar için eliş, biçki- dikiş ya da yemek gibi iş kollarından öğrenerek tecrübe kazanmışlardır. Öğrenciler eğitimleri sırasında köy okulunda ders vermişler, böylece öğrendikleri bilgileri uygulayabilmişlerdir (Esen 2013:40-41).

Aslında köy öğretmenleri yetiştirmek amacıyla meydana getirilmiş olan Köy Enstitülerinden çok sayıda yazar, edebiyatçı, şair, bilim adamı, siyasetçi de yetişmiştir (Ergönenç 2019: 32).

Başka bir görüşe göre ise enstitüler, yalnızca köye yararı dokunacak, nasırlı ellerinde kalem ve kitaptan çok kazma, kürek, çapa, bağ makası, keser vb. bulunan öğretmenler yetiştirme düşüncesiyle kurulmuştur (Akyüz 1999: 339).

Köyde eğitimin amacı okur yazarlık veya yalnızca halkı aydınlatmak yoluyla okur yazar yapmak, pratik bilgiler vermek vb. değildir. Amaç köy toplumunun ekonomik ve kültürel hayatına çağdaştırıcı değişimler getirmek olmuştur. Enstitülerde; hayatta başarılı olacak birinden beklenen bilgi ve alışkanlıkların edinilmesi ve öğrencinin, bütün öğrenim hayatını, kendi emeğine güvenerek sürdürebileceği bilincinin kazandırılması gereği üzerinde durulmuştur (Kirby 2019: 384, 228, Ergönenç 2019: 32).

Köy Enstitüleri tam olarak Mustafa Kemal Atatürk’ün ruhuna uygun ve onun hayat görüşünün bir anlamda doğal uzantısı olarak kurulmuş farklı unsurları içeren kurumlar olmuşlardır (Şengör 2001: 139’dan aktaran Toprak 2008: 60).

1 Mart 1922’de Mustafa Kemal’in Meclis’i açarken yaptığı şu konuşma, onun köye ve köy insanına verdiği önemi gösterir:

“Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim. Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi gerçek üretici olan köylüdür. O halde,

herkesten daha çok refah, mutluluk ve varlığa hak kazanmış ve layık olan köylüdür. O halde TBMM hükümetinin ekonomik politikası bu temel amacı sağlamaya yöneliktir. Efendiler, diyebilirim ki, bugünkü felaket ve yoksulluğun tek nedeni bu gerçeğin gafili bulunmuş olmamızdır....” (Yağcı 2018: 77-78).

Köy Enstitülerinde Verilen Dersler

Köy Enstitülerinin hepsinde genel bir müfredat uygulanmakla birlikte her enstitünün kendine özgü sorunları göz önünde bulundurulmuş, buna göre esnek bir program uygulanmıştır. Enstitülerin tamamında bu uygulama başarılı olmuştur. Her hafta bir konu o haftanın odak konusu yapılmış, böylelikle matematik haftası, tarih haftası, Türkçe haftası gibi bir derse yoğunlaşan öğrenciler, elindeki projeye göre bu ayrı odak noktaları ve belirli problemler çerçevesinde kendilerini geliştirmişlerdir (Kirby 2019: 315; Ergönenç 2019: 32).

Köy Enstitülerinde verilen dersler üç bölüme ayrılabilir (Akyüz 1999: 340, Ergönenç 2019: 32).

1. Kültür dersleri: Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, tabiat ve okul sağlığı, yabancı dil, el yazısı, resim-iş, beden eğitimi ve ulusal oyunlar, müzik, askerlik, ev idaresi ve çocuk bakımı, öğretmenlik bilgisi (toplumbilim, iş eğitimi, çocuk ve iş ruh bilimi, iş eğitimi tarihi, öğretim metodu ve tat.), zirai işletmeler ekonomisi ve kooperatifçilik.
2. Ziraat dersleri ve uygulamaları: Tarla ziraatı, bahçe ziraatı (fidancılık, meyvacılık, bağcılık, sebzeçilik), sanayi bitkileri ziraatı, kümes hayvanları bilgisi, arıcılık ve ipek böcekçiliği, zootekni, ziraat sanatları, balıkçılık ve su ürünleri.
3. Teknik dersler ve uygulamaları: Köy demirciliği (nalbantlık, motörcülük), köy dülgerliği (marangozluk), köy yapıcılığı (tuğla ve kiremitçilik, taşçılık, kireççilik, duvarcılık, sıvacılık, betonculuk) köy ve el sanatları (kızlar için), dikiş, biçki, nakış, örgü ve dokumacılık, ziraat sanatları.

Köy Enstitülerinde ilkökul sonrası verilen 5 yıllık öğretim süreci içinde; ana ders grupları içinde çalışma ve sürekli dinlenme zamanları da olmuştur. Bunlar da hafta olarak şu şekildedir: 114 hafta Kültür Dersleri, 58 hafta Ziraat Dersleri ve uygulamaları, 58 hafta Teknik Dersler ve Uygulamaları, 30 hafta tatil (Gedikoğlu 1971: 88).

Tüm derslere bakıldığında, derslerin yarısının tarım ve teknik ağırlıklı derslere ayrıldığı görülmektedir. Bu da Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenlerin sadece alfabe öğretmeyeceğini, köye yararlı olacağını, köylüye önderlik edeceğini göstermektedir. Bilginin uygulamayla verildiği bu derslerde ezbere karşı bir yapı tercih edilmiş, “iş okulu” sistemi uygulanmış, öğrenciler bireysel çalışmalara yönlendirilmiştir. 1943 programı aynı zamanda ülkemizi çağdaşlığa götüren tarım ve teknolojik gelişmeleri sağlayan bir muhtevadadır. 1939’da II. Dünya Savaşı nedeniyle arka plana atılmış gibi görünen toprak reformu tekrar ön plana çıkarılmış; topraklanan köylünün üretimi düşürmemesi için gereken önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bunun için de köylünün bilinçlendirilmesi gerekmekteydi. Bu durum savaşın bile önünde bir problem olarak ortaya çıkıyordu. Köylünün bilinçlenebilmesi, Köy Enstitülü öğretmenlerin köylere ulaşması ile sağlanmış, toprak

reformu için gereken kadroyu Köy Enstitüleri yetiştirmeye başlamıştır (Ekinci 1997: 145–151’den aktaran Toprak 2008: 84).

Verilen kültür derslerinden biri olan Türkçe dersi 1. sınıfta haftalık 4 saat, 2. sınıfta haftalık 3 saat, 3. sınıfta haftalık 3 saat, 4. sınıfta haftalık 3 saat ve 5.sınıfta haftalık 3 saat olmak üzere toplam 736 saat okutulmuştur (Güvercin vd.den aktaran Yılmaz 2013: 82, Coşkun 2007: 69’dan aktaran Esen 2013: 36; Ergöner 2019: 33) .

Enstitülerin en önemli özelliklerinden biri kültürel faaliyetlere önem verilmesi, derslerin yanı sıra spor, müzik çalışmaları, bireysel çalışmalar, edebiyat ve sahne etkinlikleri ve benzeri etkinlikler de yapılmasıydı. Bunlar öğleden sonra ile akşam yemeği arasında, kümelerin tartışmalı okuma toplantıları arasında gerçekleşirdi. Küme çalışmaları; bilinen ders çalışma etkinliği gibi olmazdı, söz gelimi burada önemli bir yapıt yüksek sesle okunur, tartışılır, sorular sorulur, günün konuları üzerinde fikir alışverişi yapılırdı (Kirby 2019: 321, Ergöner 2019: 33).

Köy Enstitülerinde okuyan, okuduğunu anlayan kişiler yetiştirmek amacıyla; 1943 ve 1947 öğretim programlarında her gün 1 saatlik serbest okuma saatleri bulunmaktaydı. İlköğretim Genel Müdürü İ. Hakkı Tonguç, bütün enstitü müdürlerine yolladığı yazıda şunları söyler:

“Şartlar ne olursa olsun, mevsim hangi mevsim bulunursa bulunsun, öğrencilere hergün serbest okuma yaptırılacak ve onlara kitap okuma alışkanlığı mutlak suretle kazandırılacaktır.” (Keseroğlu, 1995: 9–10’dan aktaran Toprak 2008: 85).

1942’de Hasanoğlu’da (Ankara) kurulan Yüksek Köy Enstitüsü ise Köy Enstitülerini bitiren öğrencilerin devam ettiği üç yıllık bir kurumdur. Burada genel derslerin yanı sıra her öğrenci bir uzmanlık dalı veya konusu seçmiştir. Bunlar; güzel sanatlar, yapıcılık, demir işleri, hayvancılık, tavukçuluk, tarla ve bahçe tarımı, tarım yönetimi ve ekonomisi, ev yönetimi ve el işleri şeklindedir (Kirby 2019: 331). Öğrencilerin zorunlu olarak gördükleri ortak dersler ise şunlardır: Türkçe, Yazma, Okuma ve Anlatma, İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi, Askerlik, Eğitim ve İş Eğitimi Tarihi, Öğretmenlik Bilgisi, İş Eğitim Bilimi, Toplum Bilimi, Çocuk ve Gençlik Ruh Bilimi, Öğretim Metodu ve Ders Uygulamaları, Yabancı Dil (İngilizce, Fransızca, Almanca) (Gedikoğlu 1971: 115, Ergöner 2019: 32).

Enstitülerin dergi, kitap vb. de bastığı görülmektedir. Yüksek Köy Enstitüsünün çıkardığı bir dergi, o dönemdeki enstitülü yazılarının en önemlilerinin bulunduğu bir yayın organı olmuştur. Akçadağ’da basımevi bile kurulmuştur (Kirby 2019: 363, Ergöner 2019: 33).

Enstitüler; edebiyat dünyasına, dil, yayın, toplumsal eleştiri, sanat ve yazın alanlarında büyük katkılarda bulunmuştur. Enstitülerden yetişen edebiyatçılar, dil ve edebiyat yoluyla halk yaşayışını, halkın kelimelerini yazıya geçirmişlerdir. Bunlar aslında Ziya Gökalp’in düşündüğü ve Türk Dil Kurumunun gerçekleştirmeye çalıştığı dil ve edebiyat inkılabından başka bir şey değildir. Enstitü mezunları arasında yer alan F.Baykurt, M. Makal vb. okuyucunun çok iyi tanıdığı yazarlar, tesadüfen yetişmemişlerdir. Enstitülerden yetişen şair ve yazarların eserlerinden birkaçı; Mahmut Makal’ın “Bizim Köy”, Fakir Baykurt’un “Yılanların Öcü”,

“Kaplumbağalar”, “Tırpan”, Mehmet Başar’ın şiirleri, Talip Apaydın’ın öykü ve romanlarıdır (Aysal 2005: 276-277, Ergönenç 2019: 34).

Enstitülerde öğrencilerin yüksek bir kültür düzeyi ile yetiştirilmesi amaçlanmış, bu durum bir çok yaratıcı yazarın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aynı zamanda dünya klasiklerinin çevirileri okutulmuş, üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Böylelikle öğrenciler arasında güçlü bir okuma, nitelikli kitaplar arama alışkanlığı kazandırılmıştır. Yaratıcı edebiyata önem verilmiş, bunun sonucunda yetenekli yazarların yetiştirilmesinin temelleri atılmıştır (Kirby 2019: 362, Ergönenç 2019: 35)

Tonguç Baba’nın Fikirleri

İsmail Hakkı Tonguç, Köy Enstitülerini kurarken köyün sıkıntılarını ve eksikliklerini incelemiş, onları bizzat yerinde görmüş, belli tecrübelerden geçerek belirli metotlar üzerinden bir eğitim sistemi gerçekleştirme hedefi ortaya koymuştur. Tonguç Mustafa Kemal’in eğitim ilkelerinin eri olan, kendisini batı eğitimi alanında yetiştiren, gösterişsiz ama yapıcı, yaratıcı, becerikli, çalışmalarını uygulayarak herkese kavratan bir eğitimcidir (Özden Arslan 2018: 99). Güçlüklerle başa çıkmayı öğreten bir eğitim anlayışı sunan İsmail Hakkı Tonguç olmasaydı, Köy Enstitüleri de olmazdı.

Köyün aydınlanma yolunu açacak olan köylü çocukları enstitülerde yeteneklerine göre yetiştirilmiş sonra da onların köylere gönderilmesi amaçlanmıştır. Enstitülerde "iş içinde eğitim" verilmesi, öğretmen yetiştirme politikası olarak “iş içinde, iş vasıtasıyla, iş için” ilkesi Tonguç’un en önemli fikirlerinden biridir (Kodaman, Saydam 1992: 300’den aktaran Toprak 2008: 63). T.Apaydın anılarında Tonguç’tan şöyle bahsetmektedir:

“Daha birçok yurt kırlarında, Trakya’nın Kepirtepe’sinde 1940’tan sonra, ağaçlar büyüyor, çiçekler açıyor, tarlalar yeşeriyordu. Bu bahçelerin baş bahçıvanı Hakkı Tonguç’tu. Yüzlerce yıldır hiçbir devletlinin, hiçbir sorumlunun aklına gelmeyen bu yurt köylerine uygarlığın ilk elini uzatan, insanca yaşamının ilk tohumunu atan bahçıvan Hakkı Tonguç’tu. Oralarda elektrik ışığı yakan, ovalara sular akıtan, dededen gördüğünü sürdüren Anadolu köylüsünün gözü önüne, köyünün yanı başına uygarca yaşamayı, bilmeyi, düşünmeyi getirip koyan koca bahçıvan Hakkı Tonguç’tu” (Özden Arslan 2018: 100).

Tonguç’a göre eğitim, hayatın içindeki en önemli iştir. Enstitülerde iş eğitimi, hayatı bütün yönleriyle kapsamlı, hayatı eğitim yoluyla programlamalıdır (Türkoğlu 1997: 163).

Eğitime orijinal bir görüş katan, İlköğretim Genel Müdürü olmadan iki yıl önce, eğitimi düzeltme ilkelerini formüleştiren ve bunları imkan verildiği ölçüde uygulayan İsmail Hakkı Tonguç’u zaman zaman küçümseyenler olmuş, onun yalnız bir yönetici olduğu, özgün bir yanı olmadığı ve pedagog sayılamayacağı söylenmiştir. Oysa Tonguç, birinci sınıf önemde; bir değil, bir çok buluşu olan bir eğitimci olmuş, onun yaptığı işler, çok daha ünlü eğitimcilerin yaptıklarının dayanamayacağı kadar sert bir sınavdan geçmiştir (Kirby 2019: 117-118, Ergönenç 2020: 210).

Kirby, Tonguç ile bizzat birkaç kez görüşmüş, mektuplaşmıştır, 1960 yılında Colombia Üniversitesine doktora tezi olarak sunmuş olduğu “The Village Institute Movement of Turkey: An Educational Mobilization for Social Change” adlı eserinde

(Türkiye’de Köy Enstitüleri” adıyla Türkçeye de aktarılmıştır) Tonguç ile ilgili şu bilgileri verir:

“Tonguç neredeyse hiç karşılaşılmayacak derecede açık ve kolay konuşan bir kişiydi ama düşüncelerini en iyi teoriler ve sistemlerle değil, iş ile ve kendinden örnekler göstererek açıklıyordu. O, çok az bulunan, doğuştan öğretici ve eğitici olanlardandı. Pedagojik konularda çok yazı yazmış biri olduğu halde, bunu bir görev saydığı için yazardı. Bu yazılarda onun konuşma dilindeki ve hareketlerindeki özellikler yoktur. Biçemi ne aydın ne de parlaktır ama yine de onu yazınsal yönden eleştirenlerin çoğundan çok daha iyi yazardı.” (Kirby 2019: 119).

Dinlemesini bilen, gözü kendisinden başkasını görmeyen bir çok kişinin dikkat etmeyeceği kadar alçakgönüllü, son derece sade konuşan biri olduğu için aydın kesim arasında basit bir kişi izlenimi yaratan Tonguç, pedagojik konular söz konusu olduğunda Kirby’in belirttiği üzere doğuştan bir yeteneğe sahiptir (2019: 119). İlk ve Orta ve Muallim Mekteplerinde Resim, Elişleri ve Sanat Terbiyesi (1932) adlı kitabında çocukları ve gençleri sanatın lisanına nasıl vakıf hâle getirmek gerektiğini anlatmıştır (Kirby 2019: 123). “Canlandırılacak Köy” (1939) adlı eserinde pedagoji anlayışını sistemleştirmiştir. “Köyde Eğitim” ise 1938 tarihli, İlkokul Öğretmen Kılavuzları serisinde çıkmış bir kitabıdır (Ergönenç 2020: 211).

Küçük Bir Anı

Yaparak, yaşayarak eğitim ilkesiyle hareket eden İsmail Hakkı Tonguç 11 yıl görevde kalmıştır. Bu süre içinde 61 il merkezi, 305 ilçe ve 9.105 köy dolaşmıştır.

Kastamonu, Çorum, Yozgat, Kayseri köylerinde denetime çıktığı bir gün Ilgaz ormanları içinde, bir köyün yeni yapılmış ilkokulunun önünde durur. Okulun kapısı uzun süre çaldıktan sonra açılır. 45 yaşlarındaki bir kişi, okulun o gün kapalı olduğunu söyler. Kim olduklarını bilmeden, isteksizce ziyaretçilere okulu gezdirir. Tavandan bir tase su damladığını gören İsmail Hakkı Tonguç sorar:

- Akıyor mu?
- Evet.
- Köylüler çatının onarımına yardımcı olmuyorlar mı?
- Yok. Çankırı Milli Eğitim Müdürlüğüne üç kez yazdım, yanıt bile vermediler.
- Peki, siz bir şey yapamaz mısınız? Adam terslenir:
- Ben başöğretmenim, dam aktarıcısı değil.

Tonguç dışarı fırlar, bahçenin köşesinde, yapı işlerinden arta kalmış birkaç sağlam kiremit bulur. Merdiveni duvara dayayıp çatıya çıkar. Kırık kiremitleri toplayıp yerlerine sağlam olanlarını koyduktan sonra aşağı inip, pencereden kendisini seyreden başöğretmenin yanına gelir, “Dam yine akarsa Çankırı’ya yazma, ben gelir damı aktarırım” deyip kartını uzatır. Başöğretmen kartı görünce bayılacak gibi olur ancak Tonguç adamın özürlerini dinlemeden çıkıp gider (Yağcı 2018: 302-303). (Ergönenç 2020: 206).

24 Eylül 1946'da İsmail Hakkı Tonguç'un görevi değiştirilir ve Talim Terbiye Kurulu üyeliğine atanır. Ankara Atatürk Lisesi Orta Bölüm Resim-Elişleri öğretmenliği ile pasif göreve getirilmesi onun için bir hayal kırıklığı olur. 1954'te Köy Enstitüleri'nin kapatılması ile suskunluğa bürünür. Eski öğrencileri ile görüşmeye, mektuplaşmaya devam eder ancak sağlığı da bozulmaya başlamıştır. Almanya'da bir süre tedavi gördükten sonra 1960'ta Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte son defa Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü'nü ziyaret eder. Öğrencileriyle diktiği fidanların bozkırın ortasında bir vaha oluşturduğunu görünce gururlanır. Tonguç Baba, bu ziyaretten 13 gün sonra 23 Haziran 1960'ta vefat etmiştir (Tonguç 2017: XVII- XVIII, Ergönenç 2020: 209).

İsmail Hakkı Tonguç; okul binalarına hapsedilmeyen, sokağı, bahçeyi okula çeviren eğitim kurumlarını kuran bir eğitimcidir. Vefatı ettiğinde mezarı başında konuşan Fakir Baykurt şöyle der:

“Kırmızı kiremitli, beyaz badanalı okullar kurucusu, köyler eğitimcisi, yoksul köy çocuklarının eğitim babası! Açtığın köyü canlandırma, köylüleri uyandırma çığırından dönmüş gibi görünse de köyler yabancılara yardımıyla sağlanan baraka okullarla donatılmaya çalışılsa da üzülme: Kafalara, gönüllere ektiğin tohumlar bir gün daha güre yeşerecek.” (Yağcı 2018: 47-48). (Ergönenç 2020: 211-212).

Ö. Yağcı Köy Enstitülerinin kuruluşunu ve İsmail Hakkı Tonguç'un hayatını romanlaştırmıştır. Büyük Oğul Efsanesi adlı roman, bir dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel tarihine ışık tutan önemli bir biyografidir (Yağcı 2018) (Ergönenç 2020: 211).

Köy Enstitülerinin Kapatılması

Köy Enstitüleri, çok kritik yıllarda varlığını sürdürmüştür. 1939 yılında başlayan 2. Dünya Savaşı sürecinde kurulan enstitülerin varlığı, savaş sonrasında dünyanın iki kutuplu hale geldiği ve Soğuk Savaş sürecinin başladığı yıllara denk gelmektedir. Türkiye siyasetinde 1950 ve sonrasında ABD'nin etkin bir rol oynamasıyla enstitüler de yıkılış sürecine girmiştir. Bu dış siyasal durumun yanında iç politika da Köy Enstitülerinin varlığını etkilemiştir (Özden Arslan 2018: 85). Siyasî çekişmelerin ülkeyi adeta patlama noktasına getirdiği bu süreç enstitülerin kapanmasında büyük rol oynamıştır.

Bu yıllarda Köy Enstitüleri varlığını korumak için çabalamış ve toplumun kalkınmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Enstitülerde uygulanan son program 1953 programıdır. Bu programla enstitülerin öğretmen okullarıyla birleştirilmesi yolunda adımlar atılmış, kültür derslerinin büyük bir kısmı klasik hâle gelmiş, tarım dersleri ve bunların uygulamaları azaltılmış, sanat dersleri ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu durum enstitülerin kuruluş amacından da uzaklaşmasına sebep olmuştur. Böylelikle 27 Ocak 1954'te Köy Enstitüleri kapatılmıştır (Toprak 2008: 87-88).

Köy Enstitülerinin asıl kapatılma sebebi olarak ise buraların; komünizm, ahlâksızlık, yıkıcılık ve ihanet yuvaları olduğu yönünde ithamlarda bulunulması sebebiyledir. Bu okulların din karşıtı olduğu ve bunun öğrencilere öğretildiği yönündeki ağır ithamlar enstitülerin sonunu hazırlamıştır. (Kirby, 367-368, Ergönenç 2019: 35).

Köy Enstitüleri hakkında aşırı iddialarda bulunulmuştur. Bu iddialar doğru veya yanlış olabilir. Ancak okulların sistem olarak yararlı, amaca uygun ve gerçekçi bir projenin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Maalesef bu proje uygulanırken bazı eksiklikler ve engellerle karşılaşmış, enstitüler; politik ve ideolojik amaçlara alet edilmiştir. İslah etmek yerine tamamen kapatmak uç bir karar olmuş, bu da Türk eğitim tarihine vurulan darbelerden biri olarak eğitim tarihindeki yerini almıştır (Ergönenç 2019: 35).

Köy Enstitüleri sistemindeki bozukluklar kendi içinde evrilerek düzeltilebilirdi. Özgün bir tasarım olan Köy Enstitülerinin devam etmesi bazı ülkeler tarafından da istenmemiştir. Bazı kişi veya grupların kendi dünya görüşlerinin öğretme aracı olarak enstitüleri kullanmaya başlamaları enstitülerin de sonunu hazırlamıştır. Bu kısmen kötüye kullanımı engellemek mümkündür.

Tonguç ise eğitim hayatından uzaklaştırıldıktan sonra kendi köşesine çekilmiş, Türkiye'ye gelen eğitim uzmanları ya onun adını duymamışlar ya da gayrı resmî olarak öğrenmişlerdir. Etrafında adeta bir karantina kordonu oluşturulan Tonguç'un ismi uzun yıllar eğitim camiasında görmezden gelinmiştir (Kirby 2019: 459) Bir döneme damgasını vuran Tonguç Baba; Türk eğitim tarihinin unutulmaması gereken şahsiyetlerinden biridir.

Enstitülerin açılmasında büyük katkısı olan kişilerden birinin Hasan Âli Yücel olduğu başta da belirtilmişti. Onun enstitülerle ilgili şu sözü dikkat çekicidir: "Köy Enstitülerinin bütün günahı omuzlarıma, sevabı başkalarına olsun. O kurumların günahı bile bana yeter" (Özden Arslan 2018: 99).

Bugün Tonguç Baba'nın ve Türk eğitimini bugün geldiği noktaya taşıyan unsurlardan biri sayılabilecek Köy Enstitülerinin değeri daha iyi anlaşılmakta. Köy Enstitüleri doğrusuyla yanlışıyla Türk eğitim tarihinin önemli bir parçasıdır. İsmail Hakkı Tonguç'u da, enstitüleri de yok saymak, görmezden gelmek yanlıştır. "Köy Enstitüleri devam etseydi bugün eğitim sistemimiz nasıl olurdu?" vb. sorular günümüzde birçok eğitimcinin zihnini meşgul etmektedir. O günleri geri getirmek mümkün olmasa da geçmişte yapılan bu çalışmalar bugünün eğitim sistemine örnek teşkil edebilir.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. (1999). *Türk eğitim tarihi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Arıbaş, S.ve M. Koçer, (2008). *Türk eğitim tarihi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık,
- Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanma hareketini doğuşu: Köy enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s. 35-36.
- Coşkun, A. (2007). *Hasan Ali Yücel*. 3. Baskı, İstanbul.
- Ergönenç, D. (2019) Köy enstitüleri müfredatındaki Türkçe dersleri üzerine. *VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, 12-13 Aralık 2019, İstanbul, s. 31.
- Ergönenç, D. (2020). *Köy enstitüleri'nin fikir babası: İsmail Hakkı Tonguç, büyük eğitimciler* (A.F. Arıcı, ed.). Ankara: Pegem Akademi.

- Ertuğrul, F. (2002). *Köy enstitüleri sistemi ve düşündürdükleri I*. Ankara: Güldikeni Yayınları.
- Esen, S. (2013). Köy enstitüleri. (Yüksek Lisan Tezi). Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.
- Gedikoğlu, Ş. (1971). *Evreleri, getirdikleri ve yankılarıyla köy Enstitüleri*. Ankara: İş Matbaacılık ve Tic.
- Güvercin, Cemal vd. (2004). *Köy enstitüleri ve sağlık eğitimi. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(2), 97-103.
- Keseroğlu, H. S., (1995). *Köy enstitülerinde kitap, kitaplık ve okuma, no: 15*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği, İst. Şubesi Yay.
- Kirby, F. (2019). *Türkiye’de köy enstitüleri*. 8. Baskı, Ankara: Tarihçi Kitabevi Yayınları 3.
- Kodaman, B. ve Saydam, A. (1992). *Tanzimat devri eğitim sistemi - 150. yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özden Arslan, Ö. (2018). Köy enstitülerinin toplum kalkınmasındaki rolü. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, cilt 6, no. 1.
- Özodaşık, M. (1999) *Cumhuriyet dönemi yeni bir nesil yetiştirme çalışmaları - 1923-1950*. Konya: Çizgi Kitabevi,
- Pazar, M., (2001). *Köy enstitüleri*. Güldikeni Yay., Ankara.
- Tonguç, İ.H. (2017). *Canlandırılacak Köy*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, G. (2008) Cumhuriyetin ilk döneminde Türk eğitim sistemi ve köy enstitüleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Türkoğlu, P. (2000) *Tonguç ve enstitüleri*, 2.Baskı (25-156). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yağcı, Ö. (2018) *Büyük oğul efsanesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 302-303.
- Yılmaz, B. (2013) Türkiye’de köycülük ve köy enstitüleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

https://derstarih.com/koy-enstituleri-programi/#Koy_Enstituleri_Programi

(Erişim tarihi: 02.12.2019).

(<http://gef.gazi.edu.tr/posts/view/title/tarihce,-misyon,-vizyon-191519?siteUri=gef>

(Erişim tarihi: 04.06.2020).

<https://docplayer.biz.tr/37227150-Koy-enstituleri-ogretim-programlari-dr-a-ferhan-oguzkan.html> (Erişim tarihi: 24.12.2019).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/koy-enstitusu> (Erişim Tarihi: 02.12.2019).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/koy-enstitusu> (Erişim Tarihi: 02.12.2019).

<https://www.bilgiyayinevi.com.tr/koylerin-yazgisini-degistiren-bir-resim-is-ogretmeni-ismail-hakki-tonguc> (Erişim tarihi: 15.04.2020).

